

УДК 93(477+410):[327+328.184] “192/193”

УКРАЇНСЬКЕ ЛОБИ У МІЖВОЄННІЙ ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Роман СИРОТА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті розглянуто вплив українських пропагандистських стратегій, розвинутих здебільшого еміграційними та західноукраїнськими провідниками, на британський політикум і суспільство початку 1930-х років. Особливу увагу звернено на діяльність Українського інформаційного бюро в Лондоні. За відправну точку взято подання українцями скарг до Ліги Націй на “польську пацифікацію” Східної Галичини в 1930 р., що спонукало американця українського походження Якова Макогіна заснувати українські інформаційні осередки в Лондоні, Женеві та Празі. Автор сперечається з польським істориком Анджеєм Зембою, який вважає, що найбільші українські лобісти того часу були тісно пов’язані з українським націоналістичним рухом та отримували фінансову підтримку від урядів Німеччини. У даній статті, навпаки, обґрунтовується, що зусилля Бюро з привернення суспільної уваги до порушення прав української меншини в Польщі знайшли підтримку як у консерваторів, лібералів і лейбористів, так і в осіб, не пов’язаних із жодною партією у Великій Британії. Саме ліберально-інтернаціоналістська програма Другого лейбористського уряду спонукала держсекретаря Артура Гендерсона спробувати допомогти самотнім українцям у Лізі Націй.

Ключові слова: Українське питання, Велика Британія, міжнародна політика, Ліга націй, Українське бюро в Лондоні, лобіювання.

Здавалося б, із завершенням формування державно-політичного устрою в Європі після Першої світової війни українське питання зійшло з порядку денного міжнародної політики, перетворившись на внутрішню справу країн, які за підсумками повоєнних договорів отримали території з українським населенням (або, щонайбільше, на справу їхніх таємних служб, котрі використовували українців у взаємному поборюванні). Однак, такий висновок справедливий лише почасти. Зобов’язання новопосталих держав Східної Європи, передусім Польщі, перед Лігою Націй у рамках Договору про захист прав національних меншин залишали можливість подання українських скарг на міжнародний форум. Звичайно, їхнє обговорення там за очевидної протидії відповідних урядів і процедурних труднощів було неможливим без підтримки з боку третіх країн. Тому “пошук” таких країн, точніше лобіювання українських інтересів у середовищі тамтешніх політичних, суспільних і культурних

еліт задля привернення на свій бік, стало нагальним завданням українських політиків як у краї, так і в діаспорі. Німеччина і Канада виглядали очевидними претендентами на цю роль. У 1929–1931 роках внаслідок приходу до влади лейбористів до них долучилася Велика Британія, на що неодноразово зверталася увага в історіографії¹. Недавнє дослідження польського історика Анджея Земби розвиває цю тему, надаючи тезі заангажованості британського уряду в українських справах, не сказати, що цілком нового звучання, проте значно комплекснішого пояснення через спробу пов'язати три контексти прийняття рішень: внутрішньоукраїнський, міжнародний і внутрішньобританський².

Думка відреагувати на появу книги А. Земби виникла одразу. По-перше, вона концентрується на проблемах, які так чи інакше розглядаються в наших попередніх працях і все ще знаходяться в центрі наших наукових інтересів. По-друге, у ній відчувається полемічний запал, свідченням чого є характерні відступи автора з критикою попередників. Уже перші враження і нотатки від читання книги А. Земби переконували, що простого формату рецензії буде недостатньо. Великий обсяг книги (790 сторінок) неминуче провокував велику кількість помилок. Але не тільки бажання їх виправити змушувало шукати інший жанр наукової дискусії. Концептуальність, тематична і хронологічна масштабність створеного, а ще більше задуманого А. Зембою нарративу, який мав у найменших деталях реконструювати лобістські зусилля на користь України у Європі впродовж усього міжвоєнного часу (загалом автор виділяє п'ять спроб “уміжнароднення” українського питання: прометеївську, що охоплювала 1925–1930 рр. (на с. 107 це 1926–1929 рр.), попацифікаційну (1930–1932 рр.), голодову (1932–1933 рр., на с. 107 лише 1933 р.), карпатську (1938–1939 рр., на с. 107 лише 1938 р.) і воєнну (1939–1942, на с. 107 лише 1939–1940 рр. із зазначенням, що після початку німецько-радянської війни на півстоліття зникли умови для поновлення таких спроб), хоча в опублікованій книзі знаходять висвітлення лише перші дві), говорили на користь оглядової статті, яка дозволяє запропонувати повноцінну альтернативну інтерпретацію стану “українських справ” у Великій Британії та в Лізі Націй на початку 1930-х рр. Найпридатнішим для такого завдання видається не повторення шляху А. Земби з послідовного розгляду суспільних структур, політичних чинників та епізодів лобіювання, що означало б написання ще однієї книги, а виділення основних конструкцій його нарративу – джерельної, теоретичної, ідеологічної, персоніфікаційної і висновкової – з їх наступним аналізом.

¹ Michael Zurowski, “The British Foreign Office and Poland’s Eastern Minorities, 1918–1941,” *The Ukrainian Quarterly* 46, no. 3 (1990): 262–281; Jan Pisuliński, “Pacyfikacja w Małopolsce Wschodniej na forum Ligi Narodów,” *Zeszyty Historyczne* 144 (2003): 109–123.

² Andrzej A. Zięba, *Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010).

Джерельна конструкція

А. Земба позиціонує свою книгу як написану на основі “нового і цінного джерела” – архіву Українського інформаційного бюро в Лондоні, більшість матеріалів якого нині належать тамтешньому Польському інституту і музею Сікорського. Опрацьовані та каталогізовані Яніною Стобняк-Смогоржевською, вони лише на початку 2000-х років стали доступними для дослідників. Колекція (Kol. 433 за класифікацією Інституту) складається з 454 папок з документами, які розбито на 15 категорій: організаційні справи і внутрішня кореспонденція бюро (1–18), бюро в Женеві (19–23), представництво Українського бюро в Празі (24–25), українські інституції і організації (26–78), українська преса – кореспонденція (76–99), кореспонденція з українцями (100–169), гетьман П. Скоропадський (170–175), різні українські справи (176–206), неукраїнські інституції і справи (207–234), неукраїнська преса – кореспонденція (235–269), кореспонденція з неукраїнцями (270–346), Ліга Націй (347–357), конгреси національних меншин (358–361), різне (362–366), різна документація і вирізки з преси (367–454). Найінформативнішим є вміст папок з третьої по одинадцяту, в яких під інтригуючою назвою “Таємна і приватна кореспонденція” містяться довірочні листи-звіти про виконану роботу, що практично кожного дня впродовж 1931–1939 років надсилалися директором Бюро Володимиром Кисілевським своїм винаймачам Якову і Сюзан Макогінам, а також їхні відповіді та інструкції. Тож “монографія Бюро, а власне мережі його представництв на фоні ширшого, порівняльного аналізу активності українських політиків на міжнародній арені” авторства польського історика заслужено претендує на роль першовідкривача цих матеріалів для академічної спільноти³.

³ Журналістськи майстерно описане повторне “віднайдення” архіву Бюро можна зустріти на сторінках київського часопису “Українознавство” (Микола Тимошик, “Досі невідомий архів Українського пресового бюро в Лондоні (1931–1939),” *Українознавство* 65, no. 4 (2017): 215–230). Допис можна було б не брати до уваги, якби не вміщений у ньому виклад обставин набуття колекції Польським інститутом. Це трапилося начебто випадково – придбавши помешкання для Інституту в 1945 році, нові власники “натрапили на ці теки в складському приміщенні першого поверху сусіднього під’їзду” (Там само, 218). Натомість А. Земба взагалі не пояснює наявність українського емігрантського архіву в польській установі. Не виключено, з огляду на відсутність в Інституті документальних підтверджень набуття документів. Хоча незрозуміло, чому навіть “ненароком виявлені” (а це не могло бути раніше придбання Історичним інститутом генерала Сікорського, заснованим 3 травня 1945 року, приміщення за адресою 20 Princes Gate), вони не отримали належного оформлення, тим більше, що розпорядження польського уряду в еміграції від 27 червня 1945 року і указ президента Республіки від 27 червня цього року, вимагаючи від усіх міністерств і військових частин передати свою документацію на збереження до Інституту, передбачали відповідну процедуру (Bohdan Wroński, Ryszard Dembiński, “The Polish Institute and Sikorski Museum in London. Historical Antecedents,” *The Polish Review* 30, no. 2 (1985): 172–173). Усе це дозволяє сумніватися у випадковості знахідки. Польський інститут та музей Сікорського в Лондоні постав 1965 року внаслідок злиття Польського дослідного центру, заснованого 1939 року як Польське політичне дослідне агентство, та Історичного інституту генерала Сікорського, створеного, як уже зазначалося, 1945 року (*Ibid.*, 171–172). Саме працівники останнього начебто і знайшли архів. Проте його існування мало бути добре відомим службовцям Дослідного центру, діяльність яких, за словами Богдана Вронського і Ришарда Дембінського, мала спершу “політичний та інформаційний

Існування Бюро відноситься до періоду 1931–1940 рр. Засноване заможним українцем зі США Яковом Макогіним невдовзі після відвідин ним “пацифікованих” українських земель в жовтні 1930 р., вона мало на меті:

“Сприяти українському народові, діючи як інформаційна установа, надавати решті світу, зокрема його англо-саксонській частині, вірогідну інформацію про Україну, її народ, культуру, економічні, релігійні та політичні прагнення, підтримувати бібліотеку й архівні фонди, видання і т. ін., що стосується України, допомагати українським меншинам, де б вони не знаходилися, готувати петиції та сприяти їм у представленні їхньої нації та їхніх прагнень на обговорення світової громадськості, допомагати українцям Західної України, які стали жертвами польської пацифікації, і підтримувати тісні контакти з українцями в усьому світі”⁴.

Відкриттям Бюро в Лондоні не обмежилася широка інформаційна кампанія Я. Макогіна на користь української справи в Європі. Незабаром схожа установа з’явилася в Женеві та представництво в Празі, хоча саме першому випало зіграти найпомітнішу роль в історії. Лондонське бюро не лише збирало різноманітні відомості про становище українців під владою чужоземних держав і доносило їх світовій спільноті, головню через англомовний “Бюлетень

характер” (Ibid., 171), а в 1930-х роках одним із їхніх суперників на цій ниві виступало Українське бюро. Навіть у Форин Оффісі вважали “їхню (Українського бюро. – Р. С.) пропаганду антипольською (значно більше, ніж антиросійською)” (Shone’s minute in Malone to Collier, 5 December 1933, The National Archive, Kew (далі – TNA), Foreign Office Files (далі – FO) 371/17247). У пориві розпачу Я. Макогін якось навіть радив В. Кисілевському в разі закриття Бюро вивезти його матеріали до Америки, або, на крайній випадок, спалити, щоб вони не дісталися опонентам (“Щоб не було якихсь дурниць, найкраще було б спалити, або забрати до Америки та там впорядкувати” (Макогін до Кисілевського, 4 березня 1935, Polish Institute and Sikorski Museum in London (далі – PIaSM), Ukrainian Press Bureau (далі – Kol. 433)/1, арк. 3)). Коли в травні 1940 року В. Кисілевський виїхав до Канади, він справді забрав частину документів, що ввійшла до складу його колекції в Національному архіві Канади (Mugton Momryk, “The V. J. Kaye (Kysilewsky) Collection at the Public Archives of Canada,” *Journal of Ukrainian Studies* 9, no. 1 (1984): 95–99), включно з екземпляром особистого щоденника, який зараз готує до публікації Оля Гнатюк. Але решта продовжувала залишатися у замкненому офісі Бюро до червня 1941 року. За свідченнями кореспондента *The Evening Standard*, який відвідав Бюро 22 червня, щоб довідатися про реакцію українців на початок німецько-радянської війни, він натрапив на “покинута будинок із наглухо зачиненими віконницями і замкненими дверима”, а “сторож будинку з наступними дверима розповів [...], що “бюро переїхало кілька тижнів тому – з великим поспіхом спакувавши речі і не залишивши ніякого адресу” (Evening Standard Reporter, “Free Ukrainians” are in the Dark. London View “We Await News,”” *The Evening Standard*, June 23, 1941). Дуже схоже на переховування або викрадення. А зробити це могли, на наш погляд, представники Української національної інформаційної служби, заснованої наприкінці 1938 року чи на початку 1939 року в Лондоні, або співробітники Польського політичного дослідного агентства. На користь першого варіанту говорить близькість керівника Служби Степана Давидовича з В. Кисілевським і той факт, що в розпорядженні українців Лондона після Другої світової війни опинився ще один екземпляр щоденників В. Кисілевського (Євген Скоцко, “За волю рідної землі. Спогад про Степана Давидовича,” *Новий шлях*, 11–18 липня 1987). Другого – загадкова поява тек з українськими документами у фондах Польського інституту. Але хто б це не зробив, керувався він прагненням врятувати архів Бюро від захоплення радянськими агентами, чия активність у Лондоні, особливо після початку німецько-радянської війни, помітно зросла, і йому ми сьогодні завдячуємо можливістю вивчати ці документи сьогодні.

⁴ Ukrainian Bureau to Simon, 20 December 1933, TNA, FO 371/17247.

Українського бюро”, але й організовувало заходи політичного та гуманітарного характеру на захист українських інтересів. Йому вдалося нав’язати контакти з частиною британських парламентарів і впливовими інтелектуалами, що знайшло відображення у низці депутатських запитів з приводу української ситуації у Польщі, спробах заснування комітету допомоги голодуючим у СРСР у 1933 р. та створенні Англо-українського комітету в 1935 р. Серед інших заходів було фінансування публікацій про Україну, виступи із заявами в пресі, організація зустрічей та ведення переговорів із зацікавленими британськими офіційними і неофіційними чинниками⁵.

Не менш важливою, хоча не такою однозначною стороною діяльності Бюро було бажання здобути вплив в українській політиці. Формально не пов’язане із жодною українською політичною партією чи угрупованням – до кінця 1933 року, на думку Північного департаменту Форин Оффіс, “йому вдавалося залишатися нейтральним поміж різними емігрантськими фракціями” – воно, тим не менше, потребувало союзників для повноцінного лобіювання українських інтересів⁶. Ідеальним варіантом була якась форма об’єднання українських політичних сил із наступним делегуванням функцій їхнього міжнародного представництва бюро Я. Макогіна. Цьому відповідає проведення всепартійного конгресу, задум якого організатор українського лобіювання виношував від початку своєї діяльності. Та всі його зусилля виявилися даремними. Впливові українські політичні кола були не проти скористатися фінансами і зв’язками Бюро для реалізації власних інтересів, але аж ніяк не навпаки. Зневірюючись у можливості налагодження ефективної співпраці, Я. Макогін дедалі частіше скаржився:

“Щоб задержати чисту сорочку мусів-би я тепер іти або разом з УНДО-єм та порядчиками Конгресу, або з УНР, або з націоналістами, абож прямувати самому, абож відтягтися. Але коли УНДО чи УНР гадають, що вони дійшли до Конгресу своїм розумом, то вони дуже помиляються. Вони не знають і не бачать того, що

---

⁵ Звіти Бюро див.: Строго довірочний звіт діяльності Українського бюро в Лондоні за місяць червень 1932, 30 червня 1932, PIA SM, Kol. 433/2, арк. 14–18; Перегляд праці Українського бюро в Лондоні за роки 1931–1932–1933. Зладив управитель Бюро др. В. В. Кисілевський, серпень–вересень, 1933, Ibid., арк. 21–39; З діяльності празького представництва Українських Бюро в Лондоні та Женеві. 1.X.1933 – 1.X.1934, жовтень 1934, Ibid., арк. 40–47; Report of work done by the Ukrainian Bureau during year ended December 1931, Ibid., арк. 88–89; Нам належить огляд історії Бюро, написаний переважно на матеріалах колекції Р. В. Сігон-Вотсона (Роман Сирота, “Британські ліберали, Роберт Вільям Сігон-Вотсон і “нещаслива нація” (Дослідження з історії проукраїнського руху у Великій Британії в 1919–1939 роках,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 38 (2003): 293–367), тоді як Орест Мартинович підготував схоже дослідження на основі рукопису щоденника В. Кисілевського (Orest T Martynowych, “A Ukrainian Canadian in London: Vladimir J. (Kaye) Kysilewsky and the Ukrainian Bureau, 1931–1940,” *Canadian Ethnic Studies* 47, no. 4–5 (2015): 263–288).

⁶ Collier’s minute in Ukrainian Bureau to Simon, 20 December 1933, TNA, FO 371/17247. Цікаво, що в довірочному окресленні цілей і засад діяльності Бюро зазначалося, що вони “є також цілями і принципами п. Макогіна. Ніхто, окрім пана і пані Макогін, не підтримує Бюро [...]” (Statement of aims and principles of the Ukrainian Bureau, PIA SM, Kol. 433/2, арк. 4).

спрямовували Бюра в тім напрямі, який було вже зазначено в моїм довірочнім обіжнику з літа 1931 року, в якім вже говорилося про потребу Конгресу. [...] Зрештою мої ідеї про Конгрес ви знаєте. Але я маю причини побоюватися, що того, що я говорю, не послухають. На жаль я можу мати припущення, що з Конгресом буде теж саме, що вийшло з протиголодовим Комітетом, себ-то велика блямажа. [...] Що до УНДА, то його міжнародна політика є влучна, але красава зла, і тут вони трапляють у багно. Можна булоб його і звідти витягти, колиб красві провідники мали довіря та слухалися порад, які їм дається, але цього на превеликий жаль нема. Отже є 70 відсотків ризика, що ідучи разом з ними можна забруднити сорочку, яка досі була чистою. А коли це раз трапиться, то тоді не можна буде попровадити потрібну акцію, коли на те прийде відповідний час. [...] Що до націоналістів, то між ними є без сумніву здорові, патріотичні і активні елементи, але навіть поминаючи те, що вони є партією нелегальною, іти разом з ними не можна, бо ніколи не можна бути певним відносно того, що вони зроблять в найближчій часі, отже й разом з ними можна потрапити у блямажу та скомпромітуватися політично. [...] Іти самому, могло б бути лише останнім кроком. [...] Отже лишається відтягнутися, але перед тим треба сказати всім правду. Зробити це справді треба було вже рік тому. І коли цього зроблено не було, то це справді мій найбільший промах. [...] Зрештою для цього тепер і час дуже відповідний. Всі кричать, Конгрес, контролю. Отже, щоб не перешкаджати Конгресу, треба віддати справу їм”⁷.

Упродовж 1930-х років Бюро змогло заручитися підтримкою поміркованих кіл українського політикуму, зокрема Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО), Української національної партії в Румунії, емігрантської Української радикальної демократичної партії та Української самодопомогової ліги в Канаді. Але навіть вони, як свідчить наведений вище розпачливий лист Я. Макогіна, часто вбачали, і не безпідставно, у ньому конкурента за вплив на українську політику. Що вже говорити про прихильників гетьмана Павла Скоропадського чи лідерів ОУН. Конфлікт із першими позбавив Бюро тієї репутації “нейтральності”, про яку говорив голова Північного департаменту Форин Оффіс Лоренс Колльєр, а запеклий характер відносин із ОУН (Я. Макогін і В. Кисілевський “були готовими працювати з, а не під керівництвом націоналістів”) доповнив “атмосферу підступів і залежності від прихильності і субсидій континентальних урядів, яка заразила стількох європейських емігрантів” в уяві того ж таки Л. Колльєра⁸. Зрозуміло, що документи Бюро, зважаючи на прагнення того стати координаційним центром української закордонної політики, відображали конкурентний за своєю суттю характер стосунків усередині українського руху.

Необізнаний читач міг би подумати, що у скептичній настанові до об’єкту свого дослідження А. Земба просто потрапив під вплив основного джерела.

⁷ Макогін до Кисілевського, 4 березня 1935, PlaSM, Kol. 433/1, арк. 1–2.

⁸ Martynowych, “A Ukrainian Canadian in London,” 280; Collier’s minute on the Ukrainian Question, 27 December 1933, TNA, FO 371/17247.

Однак праця польського історика не стала *one-source book*, як і інтерпретація в ній українського лобі не визначалася тільки цим джерелом. Автор додержується певної ідеології, що підтверджує трактування ним другого за обсягом залучення корпусу матеріалів, а саме – документів зовнішньополітичного відомства Великої Британії Форин Оффіс. За браком місця, зупинимося лише на двох прикладах.

Перший стосується звіту британського консула Френка Сейвері за підсумками його поїздки до Східної Галичини восени 1930 року та реакції Форин Оффіс на зроблені в ньому висновки. Справа не обмежилася звичними у такому випадку словами вдячності за виконану роботу з боку керівництва відомства, а більше, ніж через півроку спричинила відправку до Варшави листа за підписом помічника постійного заступника держсекретаря закордонних справ Ланселота Оліфанта. Лист містив критику положень консульського звіту, який

“[...] хоча й становить частковий інтерес, не був тим безстороннім звітом, якого ми вимагаємо у такому випадку. [...] Через таку (пропольську. – Р. С.) упередженість його меморандум створив у нас загальне враження, що українські скарги ґрунтувалися не більше, ніж на поодиноких актах жорстокості, які трапилися внаслідок порушення дисципліни солдатами або поліцією; тоді як тепер видно, що у [Східній Галичині] проводилася зумисна політика “пацифікації”, спрямована проти українського руху в цілому, яка призвела до серйозних порушень Договору про права меншин, що зобов’язаний був визнати і Комітет трьох. Фактично, якщо б ми повністю довірилися звіту Сейвері, то були б страшенно ошукані”⁹.

Невідомо, чи А. Земба бачив цей лист, бо цитує його за архівним файлом, де такого документу немає. Не згадує він і інші файли, в яких знайшла продовження історія зі звітом Ф. Сейвері, що, тим не менше, не заважає йому глузувати з думки зовнішньополітичного відомства Великої Британії, вважаючи її “вибриком необдуманого і короткочасного примхи або нестравності”, з якою начебто “гречно не погодився” британський посол у Варшаві Вільям Ерскін (с. 535). Польського історика навіть не дивує, чому в Лондоні вирішили відповісти на звіт Ф. Сейвері через стільки часу.

Насправді, В. Ерскін, поділяючи загальну оцінку ситуації на українських землях Польщі, висловлену консулом, одразу дистанціювався від частини його висновків:

“Я цілковито погоджуюся з його думкою, що ситуація вимагала рішучих дій (з боку польської влади. – Р. С.). Але я не поділяю повністю його переконання, до якого він схиляється, що обрані заходи ймовірно були найкращими з-поміж тих, які можна було обрати за даних обставин. Це, я гадаю, є досвідом більшості країн, які коли-небудь вдавалися до таких методів – боюся, не виключаючи наш

⁹ Olihant to Erskine in Conseil National Ukrainien to Foreign Office, 26 January 1931, TNA, FO 371/15573. Звіт Ф. Сейвері див.: Savery’s report in Erskine to Henderson, 24 November 1930, TNA, FO 371/15573.

власний – що зрештою вони не дають результату, за винятком, можливо, випадку (коли застосовуються до. – Р. С.) диких або напівдиких народів, а українці Галичини, якими б простакуватими в деяких відношеннях вони не виглядали, такими звичайно не є”¹⁰.

У Форин Оффіс, куди потрапив звіт Ф. Сейвері, його вирішили співставити з іншими матеріалами, що оскаржували польську пацифікацію українських теренів. Британський держсекретар закордонних справ Артур Гендерсон головував у Комітеті трьох Ліги Націй, де розглядалися подані скарги, тож його парламентський заступник Гью Далтон віддав вказівку вивчити звіт¹¹. У завданні не було нічого несподіваного, бо це був єдиний британський офіційний документ про пацифікацію, складений на місці. Внутрішні документи традиційно користувалися у Форин Оффіс більшим довір’ям, аніж ті, які надходили ззовні. Цього разу, однак, виявилось інакше. Двічі, 10 січня і 27 квітня 1931 року Л. Колльєр, тоді ще як перший секретар Північного департаменту, аналізував звіт Ф. Сейвері і зрештою підсумував:

“Отже, незважаючи на те, що меморандум п. Сейвері залишається корисним з огляду на викладену в ньому загальну картину ситуації в Східній Галичині, а також чітке визнання необхідності примирення між двома народами, що населяють край, він не може, на моє переконання, вважатися надійним керівництвом в суперечці, яку зараз розглядає Рада Ліги (Націй. – Р. С.)”¹².

Звичайно, ніхто у відомстві не вимагав від Ф. Сейвері писати проукраїнські звіти, як, знову ж таки, саркастично іронізує А. Земба (с. 535–536), але зауваження щодо необхідності бути безстороннім і враховувати українську точку зору нарівні з польською напрошувалося, результатом чого став лист Л. Оліфанта. Після цього В. Ерскін, схоже, не на жарт занепокоївся долею консула, від якого значною мірою залежала ефективність роботи посольства, бо спершу письмово, а під час відпустки особисто спробував виправдати того. В Лондоні, однак, не збиралися обмежувати чи, тим більше, відкликати Ф. Сейвері з Варшави, навіть попри його відверте полонофільство. Не один тільки Г. Далтон вважав, що “знання, такі як у Сейвері, навіть із очевидною упередженістю, є кориснішими для нас, аніж неупереджена необізнаність”¹³. Тим більше, наголошував Л. Оліфант,

“я впевнений, що пам’ять про розмову, яку ви провели з ним, в майбутньому стримає його від буд-якої схильності, що могла б в іншому випадку у нього

¹⁰ Erskine to Henderson, 24 November 1930, TNA, FO 371/15573.

¹¹ Dalton’s minute in Conseil National Ukrainien to Foreign Office, 26 January 1931, TNA, FO 371/15573.

¹² Collier’s minute in Conseil National Ukrainien to Foreign Office, 26 January 1931, TNA, FO 371/15573. Попередній меморандум Л. Колльєра див.: Foreign Office memorandum, 10 January 1931, TNA, FO 371/15573.

¹³ J. V. Perovne’s minute in Erskine to Oliphant, 8 September 1931, TNA, FO 371/15576.

з'явиться, сприймати на віру погляди, висловлені (його. – Р. С.) польськими друзями з числа офіційних чи неофіційних осіб на дискусійні питання меншин”¹⁴.

Однак у справі оцінки пацифікації Форин Оффіс залишився незворушним. Під час зустрічі в Лондоні помічник постійного заступника держсекретаря “пояснив Серу Вільяму Ерскіну, що ми написали те, що написали, і що я не готовий відмовлятися від будь-чого”¹⁵.

Якщо позицію Форин Оффіс щодо польської пацифікації українських теренів, висловлену в ході дискусії довкола звіту Ф. Сейвері, А. Земба не міг просто обминути через її обговорення в історіографії¹⁶, то аналогічну реакцію на лист першого секретаря британського посольства у Варшаві Філіпа Бродміда, помилково названого в книзі консулом, він ігнорує. Польський історик згадує лише заперечення дипломатом “тез українських лобістів” (с. 594), але оминає відповідь тодішнього керівника Північного департаменту Форин Оффіс Гораса Джеймса Сеймура, який з перших рядків дав зрозуміти про свою незгоду з поглядами автора листа:

“Я розумію вашу неприязнь до зайвого втручання в Українське питання, [...] але, боюсь, ми не можемо погодитися з головним положенням цього листа, яке більш чи менш насправді полягає в тому, що, коли обговорення якоїсь петиції до Ліги Націй є політично незручним, уряд Його Величності повинен триматися якомога далі від цієї справи”¹⁷.

А. Земба не міг не бачити одного листа, наводячи інший, бо обидва знаходяться в одному файлі (хоча у випадку його книги не можна бути впевненим в ознайомленні автора навіть з тими документами, на які робляться поклики). Радше це ще один приклад вибіркості у ставленні до джерел. Причому вибіркості зовсім не довільної, а зумовленої “незручністю” того чи іншого документа. Г. Дж. Сеймур заледве чи знайшов би в А. Зембі одностумця.

Теоретична конструкція

Залучений матеріал не залишав сумнівів у лобістській природі Українсько-інформаційного бюро. Напрошувалося теоретизування, тим більше, що новітня література про роль груп тиску у міжнародній політиці відкриває для цього найширші можливості. Почасти А. Земба ними скористався, чимало місця у вступній частині відвівши поясненню теоретичної конструкції книги, окресленої як “міжнародне лобіювання групами політичного маргінесу”. По-

¹⁴ Oliphant to Erskine in Erskine to Oliphant, 8 September 1931, TNA, FO 371/15576.

¹⁵ Oliphant's minute in Erskine to Oliphant, 29 September 1931, TNA, FO 371/15576.

¹⁶ Лист Л. Оліфанта, до прикладу, опубліковано нами в: Роман Сирота, “Львівський напрям діяльності британських дипломатів у міжвоєнній Польщі (за документами Форин Оффіс),” у *Львів: місто–суспільство–культура: Збірник наукових праць [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]*, ред. Мар'ян Мудрий (Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999), 537–540.

¹⁷ Seymour to Broadmead in Broadmead to Seymour, 19 October 1931, TNA, FO 371/15576.

при деяку застарілість її основного джерела авторства польського правника Станіслава Ерліха¹⁸, вона не стала для книги церемоніальною, активно використовуючись для моделювання поведінки українського політикуму на міжнародній арені, тож заслуговує серйозного розгляду.

Зрозуміло, що серед розмаїття лобійованих інтересів А. Зембу цікавлять насамперед національні. Сама по собі, пише він, етнічна спільнота не становить групи тиску. Такою вона стає лише перетворившись на націю, тобто усвідомивши спільні соціальні, культурні або політичні інтереси, які відтепер проголошуються національними. Їхнє задоволення може відбуватися як у межах держави (держав), де нація проживає, так і на міжнародній арені. Класичним варіантом нації як групи інтересів у міжнародних відносинах виступає національна держава, але інші етнічні спільноти (меншини, діаспори, еміграція) чи бездержавні нації також можуть відігравати самостійну роль, що визнається сучасною теорією міжнародних відносин¹⁹. Якщо за наявності держави пріоритет визначення й обстоювання національних інтересів належить майже виключно уряду та урядовій дипломатії, то за її відсутності питання, хто говоритиме від імені нації (політична партія, лідер, релігійна інституція чи суспільна організація), залишається відкритим. Вибір репрезентанта на зовні у цьому випадку відбувається не шляхом голосування, а через боротьбу і домовленості окремих політичних фракцій із наступним перебранням переможцем не лише представницьких, але й керівних (центру прийняття рішень) функцій. Оскільки ж цілком самостійне існування лобістської структури неможливе, вона має постійно домагатися об'єднання різних інтересів, враховувати й задовільняти вимоги окремих груп (регіональних, політичних, релігійних), аби зберігати їх підтримку (с. 44–48). Іншими словами, міжнародне лобіювання є одним із шляхів інтеграції та організації недержавної нації і здатне розповісти про неї не менше, аніж звичні форми політичної активності.

Пояснення А. Зембою присутності “українського питання” у європейських міжнародних відносинах 1920–30-х рр. дією низки лобістських практик належить до безперечних авторських знахідок, чого не скажеш про окреслення ним суб'єкта цих практик. Попри те, що в його та С. Ерліха концептуалізації лобіювання фігурують виключно етнічна група/спільнота та бездержавна нація, цілком придатні для окреслення політичного, суспільного, зрештою культурного статусу українців у міжвоєнний період, з ідеологічних причин, про які йтиметься нижче, вони підміняються штучним поняттям “народи політичного маргінесу” (с. 40–43). Причому спроби обґрунтування останнього не витримують найменшої критики. Маємо справу з еkleктичним змішуван-

¹⁸ Stanisław Ehrlich, *Władza i interesy: studium struktury politycznej kapitalizmu* (Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1967).

¹⁹ Yossi Shain, *Kinship and Diasporas in International Affairs* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007), 9–29, 127–153.

ням соціологічної концепції Роберта Парка про особливий тип людини культурного порубіжжя (*marginal man*)²⁰, економічної теорії центру і периферії та начебто оцінки Едвардом Галлетом Карром історичних явищ, що відбувалися на краях великих європейських імперій, як неістотних. Чому “начебто”, тому що у відомій праці англійського історика “Що таке історія?”, на яку покликається А. Земба, немає навіть натяку на подібні висновки²¹. Зайве говорити про епістеміологічну вартість конструкції, зведеної таким довільним способом.

У концептуальному плані книга виглядала б куди сучаснішою та цікавішою, якби А. Зембі вдалося залучити до неї новітні здобутки теорії міжнародних відносин. Йдеться насамперед про рольовий тип діаспори як незалежного актора, здатного впливати на зовнішню політику як країни свого притулку (*hostland*), так і етнічної батьківщини (*homeland*), запропонований Йоссі Шейном і Аароном Бартом²². Перша роль, коли діаспори, особливо в ліберально-демократичних країнах, діють як групи інтересів задля впливу на політику країн притулку по відношенню до етнічних батьківщин, добре відома під терміном етнічного лобіювання і докладно вивчена на американському ґрунті²³. Кінцевим об’єктом етнічного лобіювання тут виступають інституції прийняття рішень (глави держав, уряди, парламенти), а саме лобіювання може здійснюватися як у вузькому (*direct lobbying*), так і в широкому (*electioneering* і *grassroots lobbying*) розумінні. Причому на фінансування виборів чи безпосередній контакт із урядовцями і

²⁰ Чад Алан Голдберг відзначає у сучасній соціології тенденцію до використання концепції “маргінальної людини” Р. Парка у вивченні, поряд із традиційними темами расових і міжетнічних стосунків, культурних контактів і адаптації мігрантів та їхніх дітей, проблем зайнятості, гендеру, навіть наукових інновацій, але не бачить можливостей її застосування для дослідження міжнародних відносин (Chad Alan Goldberg, “Robert Park’s Marginal Man: The Career of a Concept in American Sociology,” *Laboratorium* 4, no. 2 (2012): 199–217).

²¹ Натомість є слова про “величезну територію східної Європи і Азії з доповненням Африки, яка сьогодні задає тон у світових справах,” та “недоречне викривлення перспективи” при розгляді англомовного світу як “центральної частини універсальної історії, а всього іншого як периферійного до нього” (E. H. Carr, *What is History? The George Macaulay Trevelyan Lectures delivered in the University of Cambridge January–March 1961*, 2nd ed. (London: Penguin Books, 1987), 147, 150). Підтвердження своєї тези А. Зембі варто було шукати радше у раніших працях Е. Г. Карра-міжнародника, наприклад Edward Hallett Carr, *The Soviet Impact on the Western World* (London: Macmillan & Co. Ltd, 1946), 84–85, де англієць стверджує, що менші нації більше не можуть триматися осторожливих міжнародних справ, а раніше чи пізніше мають потрапити в орбіту тієї чи іншої з великих держав, або навіть Edward Hallett Carr, *Nationalism and After* (London: Macmillan & Co. Ltd, 1945).

²² Yossi Shain and Aharon Barth, “Diasporas and International Relations Theory,” *International Organisations* 57, no. 3 (2003): 449–479. Див., також: Fiona B. Adamson and Madeleine Demetriou, “Remapping the Boundaries of “State” and “National Identity”: Incorporating Diasporas Into IR Theorizing,” *European Journal of International Relations* 13, no. 4 (2007): 489–526.

²³ Див., наприклад: David M. Paul and Rachel Anderson Paul, *Ethnic Lobbies and US Foreign Policy* (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2009), 5–16, а також Samuel P. Huntington, “The Erosion of American National Interest,” *Foreign Affairs* 76, no. 5 (1997): 28–49; Eric M. Uslaner, “A Tower of Babel on Foreign Policy?” *Interest Group Politics*, ed. Allan J. Cigler and Burdett A. Loomis (Washington, DC: Congressional Quarterly Inc., 1991): 299–318; *Immigration and US Foreign Policy*, ed. Robert W. Tucker, Charles B. Keely and Linda Wrigley (Boulder, CO: Westview Press, 1990).

депутатами етнічні групи, як показують останні дослідження, витрачають значно менше зусиль і ресурсів, аніж на формування сприятливого суспільного середовища²⁴. Немає підстав заперечувати цю тенденцію у випадку українсько(-американсько)го лобі на Британських островах сімдесятьма роками раніше. Я. Макогін так і не зумів потрапити у Форин Оффіс, В. Кисілевський відвідував відомство лише раз чи два і так само представники гетьманців у Великій Британії – В. Коростовець і Д. Скоропадський. Натомість як одні, так і інші зосередилися на мобілізації співчутливих сегментів суспільної думки заснуванням інформаційних осередків, публікаціями в пресі і винаймом спеціальних агентів (*publicity agent*) для просування своїх ідей в обраних середовищах, що лише підкреслює спорідненість етнічного лобіювання у термінології сучасної політичної науки з міжнародним лобіюванням у розумінні А. Земби²⁵.

З іншого боку, діаспори здатні виступати як групи інтересів, що впливають на зовнішню політику етнічних батьківщин через залучення до тамтешнього політичного процесу. “Теоретичний простір” для такої інтерпретації, стверджують Йоссі Шейн і Аарон Барт, дає стик конструктивізму з його наголосом на ідентичності та лібералізму, зосередженого на внутрішній політиці. Процес конструювання ідентичності є виразно політичним і протиставляє конфліктуючих акторів один одному. Тому цей політичний процес є суперечкою за право визначати національну ідентичність, а відтак і політичні результати на внутрішній і міжнародній аренах. Однак, з точки зору конструктивізму, право є не лише матеріально заснованим чи ресурсно орієнтованим, але головним чином “авторитетом окреслювати спільні значення, що конституюють ідентичності, інтереси і державні практики”. Тому суспільні та внутрішні сили, що формують національну ідентичність, є тими акторами, які здобувають важелі над цим авторитетом. До того ж, з точки зору зовнішньої політики, “динаміка національної ідентичності може бути приведена в дію міжнародними іміджами, вміло орудуваними урядом чи іншими акторами”. Після того, як механізм запущено, вона може бути використана для впливу на вироблення зовнішньополітичних рішень. Діаспора, завдяки своєму “міжнародному розташуванню” надзвичайно добре підходить, щоб відігравати роль саме цих “інших акторів”²⁶.

Ключовим питанням у цьому контексті є природа центрального персонажу книги – Українського інформаційного бюро в Лондоні. А. Земба відмовляє йому в діаспорній/емігрантській приналежності, тоді як для нас вона не ви-

²⁴ Kenneth M. Goldstein, *Interest Groups, Lobbying, and Participation in America* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), а також: Kay Lehman Schlozman, Sidney Verba and Henry E. Brady, *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 2012), 393–444.

²⁵ Щодо Бюро див.: Report of work done by the Ukrainian Bureau during year ended December 1931, PІaSM, Kol. 433/2, арк. 88–89; Malone to Makohin, 7 July 1932, *Ibid.*, арк. 116–119.

²⁶ Shain and Barth, “Diasporas and International Relations Theory,” 452–462. До ролі іміджів повернемося наприкінці статті.

кликає сумнівів. Організатор і спонсор бюро Я. Макогін та директор В. Кисілевський були представниками української діаспори, а перед заснуванням “Під час об’їздки Америки й Канади в січні та лютому 1931 року п. Макогін зустрів багато визначних українських громадян, які висказали думку, що було б дуже пожаданим мати в Лондоні українське пресове бюро. Воно служило б інформаційною централею для всего англо-саксонського світа”. Згодом він постійно апелював і шукав підтримки у північноамериканських українців. Не можна сказати, що А. Земба не помічає присутності цього діаспорного/еміграційного чинника в українському лобюванні на європейському терені. Він радше розчиняє його в загальному масиві інформації, коли говорить про кадри, фінанси чи спроби координації пропагандистських заходів. Такий підхід робить його виклад одностороннім в розумінні розгляду лише впливів (західно)українського суспільства на зовні. Натомість зовнішнє (діаспорне) корегування (західно)українських національних інтересів, а значить політичних процесів у краї залишається поза увагою, хоча саме останнє, на наш погляд, становило кінцеву мету лобістських зусиль Я. Макогіна та його бюро.

Ідеологічна конструкція

Якщо джерельна та теоретична конструкції, попри сумнівність частини положень останньої, усе ж надають запропонованому А. Зембою наративу наукової новизни, то ідеологічна конструкція справляє зворотній ефект. Опис останньої знаходимо на с. 107, де йдеться про п’ять вище перелічених фаз лобювання або спроб “уміжнароднення” українського питання після 1923 року. Усім їм категорично відмовляється в самостійності, натомість вводиться зовнішній покровитель чи режисер: Польща для першої або прометеївської фази, Німеччина для трьох наступних (“організовані за допомогою німецького патрона”), зрештою знову Польща для заключної чи “воєнної”. Однак серед розглянутих у книзі пропагандистських кампаній лише пов’язаність першої із Польщею може вважатися історіографічним трюїзмом, тоді як однозначне ототожнення другої чи “попацифікаційної” з діями Німеччини вимагало б ширшої аргументації і могло стати частиною висновків роботи. Розміщене ж на початку у стверджувальній формі воно нагадує радше тезу, під яку писатиметься книга, аніж робочу гіпотезу, яку автор намагатиметься довести чи спростувати.

Дискусійним є й принцип окреслення виконавців лобювання. Підсумовуючи дві перші “лобістські битви” А. Земба одну з них називає уенерівською, іншу – націоналістичною за участю УНДО, діаспори, макогінського бюро і дрібніших осередків (с. 649). Чому не “оунівською” (за аналогією з “уенерівською”) маємо зрозуміти зі вступу, де висловлюється незгода з історіографічною традицією застосовувати поняття “націоналісти” винятково до діячів УВО-ОУН. Автор схильний вважати націоналістичними всі тогочасні українські політичні сили, включно з ліберальними, які обстоювали національну

ідею (с. 57), не пояснюючи, щоправда, чому в такому разі відмовляється захищати до них еміграцію УНР. Як виглядає, пояснення цим термінологічним митарствам просте – не ОУН відіграла провідну роль в українській протестанційній кампанії на міжнародній арені в 1930–32 рр. За чи без підтримки Німеччини вона могла діяти радикальним чином вдома, прагнути до контролю над легальною українською політикою в Польщі чи навіть за кордоном, але до масштабного лобіювання української справи у Європі не була на той час готовою. Стверджувати протилежне було б великим перебільшенням²⁷.

У виборі ідеологічної конструкції автор не є ані оригінальним, ані переконливим. Офіційна Варшава одразу поклала відповідальність за обурення британської громадськості від пацифікації трьох її українських воєводств на Німеччину, яка начебто перед тим здійснила там саботажну акцію руками ОУН. Польські урядовці і преса неодноразово заявляли дипломатам Його Величності про наявність у них достатніх доказів фінансування підривної діяльності ОУН німцями та готовність до їх оприлюднення. Однак на британському ґрунті така тактика не справила очікуваного ефекту. З одного боку, А. Гендерсон погодився із зауваженням К. Скірмунта, що оприлюднення цих документів у Женеві ускладнить вирішення проблеми, а задоволення українських скарг має відбуватися полюбовно і в дусі міжнародної співпраці. Лейбористський міністр жодним чином не бажав загострювати польсько-німецькі відносини чи ускладнювати життя уряду Гейнріха Брюнінга, що розглядався ним як альтернатива приходу до влади в Німеччині правих, тож прихильно віднісся до пропозиції А. Залеського відновити прямі польсько-українські переговори і покарати “надміру завзятих” чиновників, якщо українські скарги не потраплять на засідання Ради Ліги Націй. З іншого боку, коли А. Залеський вперше пред’явив фотокопії документів британському делегату в Лізі Націй Александру Кадогану²⁸, Гью Далтон був радше за те, щоб дотиснути Варшаву, не вбачаючи особливої небезпеки в оприлюдненні польського компромату²⁹. Від британців не приховалося, що таким чином польська влада хотіла перекласти відповідальність за ситуацію на німців, створивши “прихильнішу до Польщі атмосферу, коли в Женеві обговорюватиметься українське питання”. З формально-правової точки зору останнє ніяк не впливало на розгляд українських скарг щодо надужиття польськими військами та поліцією, що тут же занотував співробітник Північного департаменту Герберт Лейсі Беггелі: “польські звинувачення проти німців у справі України не є виправданням

²⁷ Наприклад, з авторитетного дослідження історії ОУН авторства Романа Висоцького можна зробити висновок про відсутність широкої мережі Організації у Західній Європі; а у Великій Британії до приїзду Євгена Ляховича у 1933 році, зазначає історик, взагалі ніяка робота націоналістами не велася (Roman Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003), 368–374).

²⁸ Cadogan to Henderson, 20 January 1931, TNA, FO 371/15570.

²⁹ Dalton's minute in Cadogan to Henderson, 20 January 1931, TNA, FO 371/15570.

для форми, якої набрала пацифікація³⁰. Нічого не змінилося і після того, як краківський *Illustrowany Kurjer Codzienny* опублікував частину начебто перехопленої поляками переписки німецького міністерства закордонних справ з консулом у Кракові. Бюрократія Форин Оффіс залишилася незворушною. Польський уряд оскаржувався в порушенні щодо українців Договору про права національних меншин, безвідносно до того, хто їх підтримував, і мав продемонструвати не просто виправлення ситуації, а зміну в управлінні краєм, під чим розумілося надання йому автономії. Словами Лоренса Колльєра,

“Про “викриття” вже повідомила тутешня преса. Цілком можливо, вони є правдивими; але як підпора для польської справи у Женеві вони насправді є недоречними, оскільки там обговорюється те, як польський уряд має дати задоволення за порушення Договору про меншини, які Комітет трьох визнав доведеними проти нього, і, опосередковано, як у майбутньому має здійснюватися управління в польській Україні з належною повагою до українських прагнень; і пояснення, що ці прагнення заохочувалися з-за кордону, не вирішує питання, що робити з ними, раз вони вже є”³¹.

Подальші спроби польських урядовців і преси представити свої труднощі у відносинах із українською меншиною, як результат німецьких інтриг, були не просто марними, а навіть шкідливими з огляду на довір'я британців до їхніх заяв як таких. Вони лише посилювали британський скептицизм. Той же Л. Колльєр на звинувачення офіціозом *Gazeta Polska* німецького уряду у причетності до вбивства Тадеуша Голувко зазначив: “Поляки завжди перебільшують свою справу. Така манера здатна зневірити громадську думку за кордоном навіть у найправдоподібнішій історії”³². Що в Лондоні так і не повірили, начебто українцями на міжнародній арені опікувалася Німеччина, свідчить вже згадана негативна реакція керівника Північного департаменту Форин Оффіс Г. Дж. Сеймура на пропозицію Ф. Бродміда самоусунути від розгляду українських скарг:

“У випадку верхньосілезьких петицій, на які ви покликаєтеся як прецедент, ми звичайно були задоволені тим, що, досить несподівано, задовольнило німців. Але я не можу цілком погодитися з вашим зауваженням, що поляки “завдяки цьому вислизнули” у Верхній Сілезії. Бо принаймні їх примусили пройти через процедури покарання чиновників, які завинили, та надання жертвам відшкодування. Однак становище українців є цілком відмінним. Польський уряд категорично відмовився зробити для українців бодай щось; і до того ж жоден із членів Ради Ліги не пов'язаний з ними так, як Німеччина із німецькими верхньосілезьцями. Ми, звичайно, були б безмежно раді, якщо б знайшлася якась держава, що змогла б взяти українців під своє крило; але оскільки такої немає, ми повинні й надалі робити для них

³⁰ Baggallay's minute in Cadogan to Henderson, 20 January 1931, TNA, FO 371/15570.

³¹ Collier's minute in Erskine to the Marquess of Reading, 21 September 1931, TNA, FO 371/15576.

³² Ibid.

усе можливе, якщо ми не хочемо дозволити, щоб уся процедура (захисту. – Р. С.) меншин перетворилася на трагічний фарс”³³.

Недоречно тоді, закиди у відповідальності Німеччини за резонанс, який на початку 1930-х років українські скарги отримали у Великій Британії та в Лізі Націй, не стали вагомими тепер³⁴. Усвідомлюючи, схоже, це, А. Земба вирішив зосередитися на “неформальному” доведенні такого бажаного для нього німецького сценарію в українському “попацифікаційному” лобіюванні. Для цього він запроваджує поняття “німецького моделювання”, але не як взірця захисту прав національних меншин, якому могли вторувати українці в Польщі (звернення з петиціями до Ліги Націй і їх пропагандистський супровід), а як виробленої Берліном практики заохочення українців до міжнародного оскарження державної політики Варшави через таємні стосунки німецьких дипломатів з діячами ОУН чи УНДО, роботи конгресів національних меншин, німецьких експертів у цій сфері та представників німецької меншини. Заперечувати такі зв’язки, звичайно, не можна, як і їхній вплив на політику національних меншин всередині Польщі. Українці також долучалися до різноманітних міжнародних громадських ініціатив, де неминуче мали контактувати з німецькими активістами чи навіть однаково з ними голосувати. Проте запропоноване у книзі обґрунтування цілеспрямованої “закулісної” діяльності німецького уряду в плані “уміжнароднення” українського питання в Польщі не вразило рецензентів³⁵.

Замість надання нових документальних свідчень, насамперед із німецьких архівів, А. Земба далі удається до доволі хитких з наукової точки зору розмірковувань у дусі теорії змови. Оскільки Німеччина не могла прямо підтримувати українців у Лізі Націй з огляду на процедурні перешкоди, небажання постати ворогом в очах поляків (а підтримуючи німецьку меншину вона такою не поставала?) чи побоювання, що українським скаргам у такому разі не

³³ Seymour to Broadmead in Broadmead to Seymour, 19 October 1931, TNA, FO 371/15576. Відповідь складено із врахуванням думок співробітників департаменту Дж. М. К. Вівіана і Л. Колльєра. З позицій, близьких Ф. Бродміді, тобто недоцільності підтримки британцями українських вимог, двома роками пізніше те саме підтвердив Данкан Сендіс, зять Вінстона Черчілля а згодом чільний міністр у консервативному кабінеті: “Уряд Його Величності немає політичної зацікавленості у просуванні справи українців, котрі не є протеже жодної іншої держави, як у випадку німецької меншини в Польщі. Тож постановкою цього питання Уряд Його Величності лише безпричинно викличе обурення польського уряду, не отримавши за це якихось компенсуючих вигод деінде” (Sandys’ memorandum, 18 April 1933, TNA, FO 371/17229). Підкреслення в оригіналі.

³⁴ Так, відома американська дослідниця *Minderheitenpolitik* Веймарської Німеччини Карол Фінк вважає, що міністр закордонних справ Густав Штретземан не підтримував петиції інших меншин з Польщі, окрім власної, навіть якщо ті *de facto* виступали його союзниками (Carole Fink, “Defender of minorities: Germany in the League of Nations, 1926–1933”, *Central European History* 5, 4 (1972): 330–357).

³⁵ Стефан Дироф рекомендує читати її разом із: Frank Golczewski, *Deutsche und Ukrainer 1914–1939* (Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010) (Stefan Dyroff, (Rezension) “Andrzej A. Zięba, *Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej*. *Українське Бюро Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010,” *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 62, no. 1 (2013): 145).

повірять, вона начебто вирішила “перекласти” це завдання на Велику Британію. При цьому популярність у британському суспільстві пацифістських і лігонацівських ідей, німецька пропаганда на користь ревізії Версальського договору та прагнення Лондона прийти до порозуміння з веймарською Німеччиною змішуються і подаються таким чином, що в читача може (чи має?) скластися враження, ніби увага лейбористського кабінету до становища українців у Польщі була цілковито зманіпульована “німецькими ревізіоністами” й “українськими націоналістами”.

Зважаючи на важливість для таких висновків розуміння особливостей формування зовнішньополітичних стратегій веймарської Німеччини, та, умовно, лейбористської Великої Британії, автор приділяє їм невиправдано мало місця. Саме це, мабуть, завадило йому зауважити, що німецька дипломатія в Лізі Націй та в справі захисту національних меншин великою мірою визначалася внутрішньою політикою – *Primat der Innenpolitik*. Особливо помітним це ставало в періоди гострих внутрішньополітичних криз, як у 1930–33 рр., коли інтерес до українців у Берліні неодмінно мав спадати³⁶. Варто згадати хоча б реакцію Берліна на порушення під час виборів 1930 р. до польського національного сейму (16 листопада), сенату і сілезького сейму (23 листопада). Тоді, всупереч звичній процедурі, наступник Г. Штреземана Юліус Курціус практично в унісон з українськими попацифікаційними петиціями напряду оскаржив у Раді Ліги Націй терор і залякування німецької меншини³⁷. Однак А. Земба лише побіжно згадує цей епізод, справедливо не знаходячи прямого зв'язку між двома кампаніями. Міжнародним викриттям Польщі німецький міністр закордонних справ реалізовував насамперед власні амбіції. Йому потрібна була *особиста* пропагандистська перемога у Женеві, щоб зняти загрозу відставки вдома, і не зрозуміло, як цьому могли зарадити українські скарги, від яких він усіяко відхрещувався. Навпаки, їхній успіх із британською допомогою лише затьмарив би німецькі здобутки. Тож, коли німецький посланник у Варшаві Ульріх Раушер порадив утриматися від офіційних протестів як малопереконливих, зважаючи хоча б на те, що його одноплемінники постраждали від передвиборчого терору відносно менше, ніж українці та опозиційні поляки, заступник міністра Бернгард Вільгельм фон Бюлов пояснив дипломатичну безцеремонність *Auswärtiges Amt* сильним внутрішнім тиском і небажанням терпіти порушення виборчих прав саме німецької меншини. Куди більші кривди українців і польської опозиційної лівиці його уряд у цьому контексті не хвилювали. На завершення Б. В. фон Бюлов висловив переконання, що після виборів і обіцяного відновлення закону і порядку в західних регі-

³⁶ Marshall Lee and Wolfgang Michalka, *German Foreign Policy 1917–1933. Continuity or Break?* (Leamington Spa (UK): Berg, 1987), 112–149; William G. Ratliff, “Julius Curtius, the Minorities Question of 1930–1931 and the Primat der Innenpolitik,” *German Studies Review*, 12 (1989): 271–288.

³⁷ Christian Raitz von Frenz, *A Lesson Forgotten. Minority Protection under the League of Nations: The Case of the German Minority in Poland, 1920–1934* (New York: St. Martin's Press, Inc., 1999): 172–208.

онах Польщі, німецькі інтереси диктуватимуть продовження прагматичних переговорів із Варшавою³⁸. Чи не тому Ю. Курціус у підсумку задовольнився настільки помірним вердиктом, що навіть, як бачимо, здивував британців.

Ще менше А. Зембу цікавить феномен лейбористської зовнішньої політики. Він лише кілька разів з допоміжною метою звертається до праць Дейвіда Карлтона, Дейвіда Маркванда і Джона Коннела, в усьому іншому покладаючись на доробок своїх співвітчизників з історії польсько-британських відносин. Чималий і авторитетний, останній, тим не менше, заледве чи в питаннях лейбористської зовнішньополітичної доктрини здатен замінити дослідження, до прикладу, Генрі Вінклера, Майкла Гордона, Раяннена Вікерса чи Лусьяна Ешворта³⁹. Не дивно, що автор узагалі не згадує про існування такої доктрини, фрагментарно представляючи лейбористську політику в Лізі Націй як аморфну й узалежену від сторонніх впливів, що зручно вкладається в його ідеологічну схему, але суперечить висновкам вищезгаданих дослідників.

Насправді, якщо якийсь британський кабінет міжвоєнного часу і мав чітку зовнішньополітичну платформу, то це був другий лейбористський кабінет Рамзі Макдоналда 1929–1931 рр. Незважаючи на те, що його партійна програма *Labour and the Nation* розвинулася з радикальної суспільної думки, вона відображала загалом помірковану візію міжнародних відносин. Замість простого несприйняття Версальського договору, ворожого ставлення до Франції з її східноєвропейськими союзниками та беззастережної прихильності до Німеччини у ній проголошувалася значно позитивніша мета забезпечення тривалого миру з допомогою міжнародно-правових механізмів Ліги Націй,

³⁸ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1918–1945*. Serie B: 1925–1933. Band XVI: 1 Oktober 1930 bis 28. Februar 1931 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981): 162–164). Вернер Бенекке також вважає, що період активної співпраці УНДО з Міністерством закордонних справ веймарської Німеччини завершився зі смертю Г. Штреземана. Повністю ж її припинив Ю. Курціус своєю телеграмою від 13 вересня 1931 року. Остання виплата українцям (разом із білорусами) датована 1928 роком. Пропозиція на 1930 рік (невідомо чи надана) не йшла у жодне порівняння з 1928 роком і була радше символічною (Werner Benecke, “Polityka Gustawa Stresemanna a mniejszość ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej (1922–1930),” *Studia Historyczne* 45, no. 2 (2002): 192–194).

³⁹ Henry R. Winkler, “The Emergence of a Labor Foreign Policy in Great Britain, 1918–1929,” *The Journal of Modern History* 28, 3 (1956): 247–258; Idem., *Paths Not Taken. British Labour and International Policy in the 1920s*. (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994); Michael R. Gordon, *Conflict and Consensus in Labour’s Foreign Policy, 1914–1965* (Stanford, CA: California University Press, 1969); Rhiannon Vickers, *The Labour Party and the World – Volume 1: The Evolution of Labour’s Foreign Policy, 1900–1951* (Manchester: Manchester University Press, 2003); Lucian M. Ashworth, *International Relations and the Labour Party: Intellectuals and Policy Making from 1918–1945* (London & New York: Tauris Academic Studies, 2007). До прикладу, покликаючись на Марка Баумгарта, А. Земба пише, що “ефектні” успіхи у зовнішній політиці мали прикрити нездатність лейбористського уряду вирішувати економічні проблеми вдома. Вищенаведені праці, тим не менше, доводять, що “лігонацівська” зовнішня політика була обрана лейбористами ще до їхнього приходу до влади і, тим більше, до початку економічної кризи (Lucian M. Ashworth, *International Relations and the Labour Party: Intellectuals and Policy Making from 1918–1945*, 77–120).

передбачених, зокрема, Договорами про права національних меншин⁴⁰. Відтак, якщо для консервативного держсекретаря закордонних справ сера Остіна Чемберлена участь в обговоренні Радою Ліги Націй питань меншин була радше вимушеним виконанням міжнародних зобов'язань своєї країни, то для його наступника лейбористського функціонера Артура Гендерсона вона могла означати реалізацію положень партійної програми в частині посилення арбітражної ролі Ліги Націй⁴¹. Та й перші заяви Р. Макдоналда на посаді прем'єр-міністра здавалося б підтверджували критичне налаштування нового британського уряду до національної політики держав Східної Європи та відданість справі захисту національних меншин⁴². Викликавши неабиякий міжнародний резонанс, вони були сприйняті українцями в Польщі як пряма вказівка, що “нам не вільно занедбувати відповідної пропаганди на міжнародному полі”⁴³.

⁴⁰ *The Labour Party, Labour and the Nation* (London, 1928), 41–49. Через це Г. Вінклер навіть назвав лейбористську зовнішньополітичну доктрину “лігонацівською” за формою та ліберальною за суттю. Її паралелі можна було простежити, приміром, на сторінках провідного ліберального часопису *The Manchester Guardian*, що пояснює досить сильну підтримку другого лейбористського уряду з боку лібералів (Henry R. Winkler, “The Emergence of a Labor Foreign Policy in Great Britain, 1918–1929”, 258).

⁴¹ Будучи пов'язаними зі Статутом Ліги Націй, Договори про права національних меншин не могли ігноруватися жодним британським кабінетом. Тому О. Чемберлен, попри те, що одного разу назвав їх з позицій *realpolitik* “злом для усіх причетних”, змушений був у 1925 р. долучитися до обговорення долі слов'янської меншини Греції в Раді Ліги Націй, виступивши доповідачем з цього питання (Patrick B. Finney, “‘An Evil for All Concerned’: Great Britain and Minority Protection after 1919”, *Journal of Contemporary History* 30, 3 (1995): 533–551). Прийшовши до влади, його опоненти мали діяти з куди більшим запалом. Адже самою своєю появою Ліга Націй багато в чому завдячувала радикальній пропаганді “нової дипломатії”, а Договори про права національних меншин – занепокоєнню лібералів становищем єврейського населення у повоєнній Східній Європі (Helen McCarthy, *The British People and the League of Nations. Democracy, Citizenship and Internationalism, c. 1918–1945* (Manchester: Manchester University Press, 2011); Mark Levene, “Britain, a British Jew, and Jewish Relations with the New Poland: The Making of the Polish Minorities Treaty of 1919,” *Polin. Studies in Polish Jewry* 8 (1994): 14–41). До того ж лейбористська програма визнавала так звану вибіркву статтю Статуту, яка передбачала обов'язковий розгляд міжнародних суперечок у Постійному міжнародному суді (Michael Hughes, *British Foreign Secretaries in an Uncertain World, 1919–1939* (London and New York: Routledge, 2006), 83).

⁴² J. Ramsay MacDonald, “Menace to Europe. Minority Populations: Should the Peace Treaties be Revised?,” *The Sunday Times*, 16 June 1929. Попри розходження між лейбористськими лідерами з приводу більшості питань зовнішньої політики, британське ставлення до українських скарг у Лізі Націй до них не належало. Принаймні, про якісь непорозуміння на цьому ґрунті між Р. Макдоналдом і А. Гендерсоном не згадує найавторитетніший дослідник їхніх відносин у другому лейбористському уряді Дейвід Карлтон (David Carlton, *MacDonald versus Henderson. The Foreign Policy of the Second Labour Government* (London: Macmillan, 1970).

⁴³ “London Letter,” *The Central European Observer*, 28 June 1929; “Макдональд про справу національних меншостей,” *Діло*, 29 червня 1929; Я(рослав). О(лесницький), “Макдональд і національні меншости,” *Діло*, 26 червня 1929. Саме цей висновок міг спонукати УНДО до укладення контракту з Василем Панейком на предмет підготовки ним петицій до Ліги Націй, який А. Земба помилково датує 29 серпня 1929 р. (у джерелі 29 вересня) і пов'язує виключно з дотацією, виділеною німецьким урядом національним меншинам у Польщі роком раніше. Текст контракту в англійському перекладі (стиль якого, між іншим, дозволяє припускати часткову фальсифікацію) наведено у польських роз'ясненнях, поданих до Ліги Націй у відповідь на українські скарги (League

Звичайно, режим санації в Польщі мало відповідав лейбористському ідеолові держави. Однак було б перебільшенням говорити про суцільну упередженість їхнього уряду до Польщі чи прагнення керуватися у практичній політиці спогадами десятирічної давнини. Г. Далтон, який після шеститижневого візиту до Польщі в серпні-вересні 1926 р. відгукувався про неї із симпатією⁴⁴, в статусі парламентського заступника держсекретаря і члена кабінету міністрів запевнив польського посла К. Скірмунта, що, попри більшу (порівняно з попередниками) відкритість його уряду до Москви і Берліна, Варшава також може розраховувати на британську прихильність і розуміння, якщо маршал Юзеф Пілсудський вестиме свою країну до демократії, а не диктатури⁴⁵. Коли ж почали справджуватися гірші очікування, а скарги української меншини набули розголосу, він перший закликав А. Гендерсона вдатися до активніших дій у разі затягування з їхнім розглядом у Лізі Націй:

“З огляду на надзвичайно сильні емоції, які спалахнули в нашій країні, та, безсумнівно, те, що до нас звернуться із запитом наші власні й можливо ліберальні депутати, шойно парламент знову збереться, про те, що зробила Рада для розслідування серйозних скарг на польський уряд щодо репресій проти українців, серйозного розгляду, я гадаю, заслуговує те, чи не варто вам сказати панові Залеському, що, коли він не готовий до розгляду петицій на наступному тижні, ви будете змушені самі включити це питання до порядку денного засідання Ради і звернути увагу на зроблені заяви про небезпечне порушення Польщею Договору про права національних меншин з наміром, можливо, винесення цієї справи на розгляд Постійного міжнародного суду.

Я усвідомлюю, що існують аргументи проти того, щоб британський представник виступив з такою ініціативою в справі петиції якоїсь меншини, і в попередніх випадках я вважав би ці аргументи вирішальними. Однак у даному разі я не цілком певний, чи не слід нам в інтересах самої Польщі а також відповідних меншин і престижу Ліги як їх захисника взяти ініціативу на себе”⁴⁶.

Тож вимогами всебічного залучення авторитету і процедур Ліги Націй для врегулювання становища українців у Польщі лейбористське керівництво Форин Оффіс проводило *власну* політику і реалізовувало *свою* політичну програму, що відповідала волі принаймні частини *британського* суспільства. Парадоксально, але, окрім всього іншого, А. Гендерсон був зацікавлений у задоволенні українських скарг із тих самих міркувань внутрішньої політики (парламентський і суспільний тиск), що Ю. Курціус німецьких. Якби не постійні “пошуки чорного kota в темній

of Nations, Petitions concerning the situation of the Ukrainian minority in Poland, 15 November 1931, TNA, FO 371/15577).

⁴⁴ Hugh Dalton, *Call Back Yesterday: Memoirs, 1887–1931* (London: Frederick Muller, 1953), 167–168; Idem, “Labour Progress in Poland,” *Daily Herald*, 15 October 1926.

⁴⁵ Thomas Stanley Dyman, *Britain, Poland, and the Search for Security in Europe: Anglo-Polish Relations, 1924–1934* (Ph.D. diss., University of Illinois at Urbana-Champaign, 1985), 276.

⁴⁶ Dalton to Henderson, 14 January 1931, TNA, FO 371/15572.

кімнаті” у вигляді німецьких інтриг, А. Земба можливо побачив би, що українське “по(а не до)пацифікаційне” лобіювання отримувало куди сильніші імпульси з британського, аніж з німецького боку. Тим більше, що у Форин Оффіс ніколи не приходило свого ставлення до преамбули рішення Ради послів Антанти від 15 березня 1923 р. як “зобов’язуючої Польщу надати деякий ступінь самоврядування Східній Галичині”, навіть якщо самотійно не зважувалися піднімати це питання⁴⁷.

Персоніфікаційна конструкція

Стилістичною особливістю книги є максимальна деталізація викладу. На думку А. Земби, це не означає нехиті до синтезу, радше переконання, що лише ретельний аналіз історичних подробиць на основі зібраних по крихтах джерел дозволить показати “повсякденність лобіювання, мінливість намірів і обставин, особисті конфлікти та неузгодженість у діях”. На практиці така схильність до деталізації проявляється у численних біографічних екскурсах, покликаних з’ясувати мотиви долучення окремих осіб до підтримки українських вимог на міжнародній арені. Майстерно нанесені на поверхню інших конструкцій (вгадується авторський досвід у біографічному жанрі), ці екскурси формують додатковий, персоніфікаційний вимір книги.

Серед українських лобістів, яких А. Земба по-справжньому відкриває читачеві, провідне місце належить американсько-українському подружжю Якова (Джейкоба) і Сюзан Макогін. Досі малознане науковцям (хоча українці Гарварда досі люблять згадувати зустрічі з Сюзан Макогін на початку 1970-х рр., а Я. Дашкевич до кінця життя пам’ятав дитячі розповіді про “графа Монте-Крісто” української політики Я. Макогіна), тепер воно має всі шанси стати невід’ємною частиною досліджень української та міжнародної історії 1930-х рр. “Життєпис *self-made mana* і *self-made* життєпис”, як автор називає розділ про Я. Макогіна, зважаючи на свідому “містифікацію” ним власного минулого (чого варте лише прибране ім’я Леон Богун Мазепа Разумовський), змальовує нам українського емігранта з австрійської Галичини, що після невдалої спроби вчителювання у Вінніпезі вступив до Корпусу морської піхоти США, не без пригод дослужився до звання молодшого лейтенанта, у 1920 р. одружився зі своєю давньою симпатією С. Фаллон, майже одразу за станом здоров’я вийшов у відставку та разом із дружиною поринув в українську політику. Причини останньої метаморфози не зовсім зрозумілі, оскільки впевненість А. Земби,

⁴⁷ У червні 1933 року у відповідь на черговий парламентський запит з трибуни Палати Общин офіційно прозвучало: “Погляди Уряду Його Величності про бажаність запровадження автономного режиму в Східній Галичині залишаються незмінними. Уряд Його Величності, тим не менше, не впевнений у своєчасності постановки цього питання перед польським урядом за даних обставин, не отримав він і жодного свідчення, яке вказувало б на те, що держави, які разом з ним підписали угоду (про передачу Східної Галичини Польщі. – Р.С.), очікують такого розвитку подій” (Parliamentary question, 26 June 1933, TNA, FO 371/17229). Чим це не відкрите і свідоме, заохочення українців до міжнародного лобіювання, на відміну від “закулісних” німецьких дій.

що Я. Макогін раніше “живо переймався українською справою і прагнув відігравати в боротьбі українців за незалежність якусь яскраву роль”, а С. Макогін допомагала чоловікові, бо щиро вірила в його династичні права в Україні, нічим не підтверджується (с. 188–189, 199). Та навіть якби цьому знайшлися достатні докази, відкритим залишається питання про джерела фінансування їхньої діяльності. Подружжя не мало жодних заробітків і могло існувати лише на спадок дружини. Статків же С. Фаллон, за свідченнями джерел і спостереженнями самого А. Земби, помітно бракувало для ведення широкомасштабної пропаганди на користь українства в кількох країнах Європи впродовж майже десяти років⁴⁸. Автор почергово розвіює міфи про заможне походження С. Фаллон, збагачення подружжя від торгівлі творами українського народного мистецтва, взагалі не розглядає версію про збір ними коштів на Американському континенті, припускаючи натомість “істотну фінансову роль у діяльності Макогінів у Європі” з боку їхніх багатих американських знайомих. Однак жодних свідчень такої допомоги чи бодай мотивів її надання (хіба тільки вона була винятково дружньою) не наводить⁴⁹. Ширшого вивчення вимагає і питання про вплив американського антибільшовизму на “народження” українського лобіста. Адже дійсна чи гадана пов’язаність подружжя із регіоном могла бути цікавою не лише в контексті російської політики Вашингтона, як вважає автор, але й протистояння іншим викликам безпеці США, що виходили з Європи⁵⁰.

⁴⁸ Згідно звіту В. Кисілевського, лише в 1932 р. видатки Українського бюро в Лондоні становили \$ 20 069 (Перегляд праці Українського бюро в Лондоні за роки 1931–1932–1933. Зладив Управитель Бюро Др. В. В. Кисілевській. Лондон, вересень 1933 року, P1aSM, Kol. 433/2, арк. 11). Якщо врахувати, що якийсь час таке ж бюро існувало в Женеві та представництво в Празі, а саме подружжя під час перебування в Європі ні в чому собі не відмовляло (мешкали у найдорожчих готелях і пересувалися “великим” автомобілем), щорічний кошторис лобістської діяльності Я. Макогіна на користь України мав складати до \$ 50 000. Пояснити походження цих коштів не міг ніхто, зокрема й американське посольство в Лондоні, яке визнавало, що їм “невідомо, аби його (Я. Макогіна – Р. С.) дружина володіла великим статком” (Summary of information regarding Mr. and Mrs. Jacob Makohin in Atherton (American Embassy) to Miller (War Office), 21 February 1934, TNA, Security Service Files (далі – KV) /1239).

⁴⁹ Насамперед це стосується Френсіс Пейн Болтон, представниці впливової американської родини (її дядько Олівер Газед Пейн разом із Рокфеллерами заснував *Standard Oil Company*) та щирої прихильниці Ліги Націй, з якою Макогіни підтримували дружні відносини в Женеві. Сюзан часто називала її “сестрою”, свідомо чи не свідомо створюючи в українців враження, начебто “ці дві пані насправді надають кошти” для українських ініціатив Я. Макогіна (? (Gomzin) letter from Prague in W.M.A (MacCaw) to Vivian (M.I.I.c.), 23 October 1933, TNA, KV/1239). Орест Мартинович навіть припускає, що Сюзан також була далекою родичкою О. Пейна (Orest T. Martynowych, *Vladimir J. (Kaye) Kysilewsky and the Ukrainian Bureau in London, 1931–1940*. (Centre for Ukrainian Canadian Studies, University of Manitoba. Series: Occasional Paper No 3, 2010), 4). Однак А. Земба спростовує її родинні зв’язки з Ф. Болтон та не знаходить зі сторони останньої найменшого зацікавлення українськими справами.

⁵⁰ У Вашингтоні побоювалися, що комуністичні революції можуть не обмежитися Старим світом, поширившись на Американський континент і США, а провідниками їхніх ідей стануть різноманітні радикальні групи як ідеологічного, так і етнічного характеру з числа емігрантів. Тому стеження за ними вдома та шпигування за їхніми однодумцями чи співвітчизниками в Європі здавалося життєво необхідним. Більше того, до переліку об’єктів шпигування додався

На відміну від Я. і С. Макогінів, незалежність поведінки решти учасників “попацифікаційної” кампанії ставиться в книзі під сумнів. Екскурси про них підпорядковані ідеологічній конструкції і виписані таким чином, щоб довести узгодженість або навіть пов’язаність їхньої діяльності з планами “німецьких ревізіоністів” та “українських націоналістів”. Відповідним є і підбір джерел і “компрометуючих” під цим оглядом подробиць. З літератури про А. Гендерсона, до прикладу, залучено, лише одинокий політичний пасквіль, який представляє його ідеологічним доктринером, що колись уже “залишився *oghurionu* заявами німецьких соціалістів”⁵¹. В іншому місці нас намагаються перекопати, що в справі українських скарг лейбористський держсекретар діяв виключно на догоду ліволіберальному середовищу, а не, треба думати, державним інтересам, являючи приклад “реаліста”, який послуухався “утопістів” (с. 518–19). Оцінка, з якою важко погодитися, якщо тільки не вважати реалізмом нехтування міжнародними зобов’язаннями своєї країни, а їх виконання – утопізмом. Тим більше, що вона суперечить баченню ситуації з середини Форин Оффіс, висловленому, до речі, Г. Дж. Сеймуром через два місяці після відставки А. Гендерсона і, поза сумнівом, близькому більшості позапартійного персоналу відомства, котрий неможливо запідозрити в особистій прихильності до лейбористського держсекретаря чи його політичної доктрини:

недавній союзник США – Велика Британія, точніше стрімко набираючий там силу лейбористський рух, у чому був особливо зацікавлений Френк Полк – фактичний координатор американської розвідки на початку 1920-х рр. (Rhodri Jeffreys-Jones, *American Espionage: From Secret Service to CIA*. (New York and London: The Free Press, 1977), 146–156). У зв’язку з цим не так уже й фантастично звучить повідомлення німецької преси, зауважене британськими контррозвідниками, що “після Світової війни Макогін запропонував свої послуги американській антишпиунській службі (Бюро розслідувань Департаменту правосуддя, згодом відоме як ФБР. – Р. С.) і взявся виконувати її доручення в Польщі та Румунії” (MacCaw to Vivian (M.I.I.c.), 18 March 1932, TNA, KV/1239). Тим більше, що український емігрант уже раніше привертав увагу Бюро розслідувань, а його діяльність у Європі супроводжувалася незвичними заходами конспірації.

⁵¹ Зайве говорити, що бажання А. Гендерсона взяти участь у роботі міжнародної соціалістичної конференції у Стокгольмі в 1917 році разом із німецькими соціал-демократами, представлене його тодішніми політичними опонентами мало не як національна зрада, а А. Зембою як приклад готовності бути “ошуканим” німцями, не має нічого спільного із ставленням лейбористського функціонера і міністра до українських скарг чотирнадцятьма роками пізніше (Про ставлення А. Гендерсона до Стокгольмської конференції див.: Chris Wrigley, *Arthur Henderson*. (Cardiff: GPC Books, 1990): 116–120). Зате його знайомство з українськими вимогами за посередництвом письменника Ізраеля Зангвілла в 1920 році могло залишити спогади, актуалізовані українськими петиціями початку 1930-х років (Свєген Онацький, “З історії українсько-англійських взаємин. Коли лорд Сесіль і Артур Гендерсон уперше почали знайомитися з українськими справами,” *Діло*, 27 лютого 1932; Boris Matuckenko’s letter, 25 November 1919, Labour Party Archive, Labour History Archive and Study Centre, Manchester (далі – LPA), LP/ID/RUS/RCW/10–11; Pierre Didouchok’s letter, *Ibid.*). Це, до речі, почасти спростовує категоричне твердження А. Земби, начебто раніше А. Гендерсон ніколи не стикався з українським питанням. Якщо вже польський історик хотів скористатися описами життя і політичної діяльності А. Гендерсона сучасниками, то ми порадили б Mary Agnes Hamilton, *Arthur Henderson: A Biography*. (London & Toronto: William Heinemann Ltd., 1938), але значно об’єктивнішу картину дають новіші біографії лейбористського лідера: F. M. Leventhal, *Arthur Henderson*. (Manchester & New York: Manchester University Press, 1989, та Chris Wrigley, *Arthur Henderson*.

“Увага, офіційно приділена нами Українському питанню, завдячувала не зацікавленню, виявленому до нього з боку низки депутатів Палати громад усепартійної приналежності, навіть не (хоча це було важливо) позиції нашого попереднього держсекретаря як Голови останнього Комітету трьох у Женеві, а вирішальним чином нашим договірним зобов’язанням. Польща має певні зобов’язання перед Лігою націй на підставі багатостороннього договору, учасниками якого є ми самі; і як учасники цього договору і як члени Ліги націй ми зобов’язані давати оцінку питанням, внесеним до Ліги на підставі цього договору, не дозволяючи собі самим потрапити під вплив міркувань політичної доцільності, заторкуючих наші власні інтереси. Це є саме це піклування про власні інтереси в ліговських питаннях, яке ми звикли осуджувати в інших і яке ми вважаємо настільки перешкоджаючим прогресу Ліги”⁵².

А. Гендерсон за цих обставин показав себе справжнім дипломатом. Зважаючи на неможливість вирішення українського питання, а значить досягнення “прогресу” Ліги Націй одними формальними резолюціями, він зосередився на налагодженні ефективного переговорного процесу всередині Польщі. Перспектива ж винесення українських скарг на розгляд Ради Ліги, що загрожувала Польщі міжнародним осудом, розглядалася ним лише як засіб впливу на Варшаву, дієвий доти, поки не був реалізований⁵³. Тому в розмовах із польськими дипломатами в Женеві, Парижі та Лондоні та в інструкціях В. Ерскіну до Варшави лейбористський керівник Форин Оффіс не втомлювався запевняти їх, що перебуває в українському питанні під сильним тиском громадськості та парламенту, хоча особисто для нього “не було б нічого приємнішого за знаходження рішення без необхідності звернення до Ради Ліги”⁵⁴. Він охоче погодився на пропозицію А. Залеського відновити прямі польсько-українські перемовини “на зразок конференції круглого столу по Індії” та покарати винуватих чиновників, якщо Комітет трьох не дасть українським скаргам дальшого ходу. Але за умови, що Ліга Націй також долучиться до них у тій чи іншій формі. Коли ж польський міністр відкинув можливість міжнародного посередництва, А. Гендерсон заявив, що “Комітет трьох тоді заледве чи зможе умити руки від справи, просто порадивши поновити невдалі переговори”⁵⁵. Після чого А. Кадоган окреслив межу британських поступок, пояснивши,

⁵² Підкреслення наше. Про напружені відносини лейбористського керівництва Форин Оффіс з внутрішньою бюрократією див.: John Connell, *“The Office”*: A Study of British Foreign Policy and Its Makers 1909–1965. (London: Allan Wingate, 1958), 94; Thomas Harry Keene, “The Foreign Office and the Making of British Foreign Policy, 1929–1935,” (Ph.D. diss., Emory University, 1974), 71–80.

⁵³ “На практиці моральний тиск і загроза негативного розголосу становили найширше вживану санкцію і, як правило, забезпечували поступливість вже на попередній стадії. Найефективнішими санкції Ліги Націй були тоді, коли існували у вигляді прихованої загрози, але не застосовувалися [...]”, – відзначає сучасний дослідник проблеми Крістіан Рейц фон Френц (Christian Raitz von Frenz, *A Lesson Forgotten. Minority Protection under the League of Nations*, 112).

⁵⁴ Henderson to Erskine, 10 March 1931, TNA, FO 371/15573.

⁵⁵ Henderson to Erskine, 14 April 1931, TNA, FO 371/15574.

“що насправді п. Гендерсон мав на увазі лише (хотів сказати), що доповідь про їх хід (принаймні) має бути зроблена в Лізі”⁵⁶.

На квітневому 1931 року засіданні Комітету трьох ситуація повторилася. Британський держсекретар назвав неприйнятною польську умову відновлення переговорів попереднім закриттям справи в Лізі Націй і спершу зажадав призначення Радою або Генеральним секретарем “незалежного представника” для їх проведення. Однак, у результаті подальшого обговорення задовольнився рішенням, яке закликала польський уряд вести перемовини з “повноважними представниками меншини” та лише інформувати Комітет трьох про їх перебіг і результат. Першим же пунктом у прийнятій ухвалі констатувалося порушення Польщею Договору про права національних меншин, що зберігало загрозу розгляду справи Радою Ліги Націй у випадку відсутності переговорів⁵⁷. А вже за місяць А. Гендерсон влаштував А. Залеському справжній допит у Комітеті трьох, вважаючи “необхідним знати, якщо комітет має відкласти справу в надії, що переговори збираються досягти мети, за яких умов ці переговори мають відбуватися”. Він зауважив, що, в разі

“коли комітет передасть справу до Ради, слід показати, що, раз він погодився чекати результату переговорів, він перед тим переконався, що жодної неприйнятної умови для відновлення переговорів не висуватиметься”⁵⁸.

Таку тактику можна пояснити бажанням на ділі врегулювати становище української меншини в Польщі, а не просто засудити польську владу, як це робив німецький міністр Ю. Курціус (з чим, до речі, врешті-решт погоджується й А. Земба, с. 668–669). І не знати, чим би усе скінчилося, якби не кабінетна зміна в Лондоні. Реалізму в діях А. Гендерсона, принаймні, було ніяк не менше, ніж утопізму. Однак нове керівництво Форин Оффіс не мало ані його терпіння, ані наполегливості у відносинах із польською владою. На вересневому засіданні Комітету трьох британський представник без жодної впевненості в результаті проголосував за передачу українських скарг на розгляд Ради Ліги Націй, фактично змарнувавши останню можливість впливати на перебіг подій⁵⁹.

Стосовно британських політиків рангом нижче, громадських діячів і журналістів А. Земба не обмежується ідеологічною критикою, за всяку ціну намагаючись переконати читача, що їх примітивно “намовляли”, “винаймали, оплачували і відправляли у різних напрямках” замовники з-поміж “німець-

⁵⁶ Drummond’s record of conversation with Zaleski in Drummond to Cadogan, 8 April 1931, TNA, FO 371/15574.

⁵⁷ Cadogan’s Memorandum respecting the Ukrainian Minority in Poland, 17 April 1931, TNA, FO 371/15574.

⁵⁸ Henderson to Vansittart, 30 May 1931, TNA, FO 371/15575.

⁵⁹ Cadogan to Marquess of Reading, 23 September 1931, TNA, FO 371/15576. Про певну втому чиновників Форин Оффіс від розгляду українських скарг у Лізі націй і, особливо, польської тактики затягування може свідчити нотатка Л. Колльєра: “Польська аргументація є суцільними “red herrings” (відволікаючими маневрами)” (Collire’s minute, 23 September 1931, Ibid.).

ких ревізіоністів” та “українських націоналістів”. Як його метод “працює” на практиці, добре видно на прикладі Мері Шипшенкс, однієї з тих іноземних оглядачок, які особисто відвідали Польщу з дослідною місією і сприяли широкému міжнародному розголосу від пацифікації.

Автор здійснює атаку на цю впливову діячку Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу з двох боків: збирати інформацію про польську пацифікацію її начебто “відрядили”прихильники ОУН, а на місці вона навіть не намагалася вислухати протилежну сторону. Перший закид повторює вихвалання емісара Є. Коновальця в Женеві Олекси Бойківа, у достовірності чийх спогадів А. Земба далі сам небезпідставно сумнівається. Тут же він чомусь не просто беззастережно їм вірить, а ще й подає таким чином, начебто представники ОУН активно спілкувалися з М. Шипшенкс до відвідин нею Польщі в грудні 1930 р., тобто “намовляли” британку, хоча насправді ці контакти відносяться до часу після її поїздки, коли вона вже заявила про себе як безкомпромісний опонент правлячого в Польщі режиму. Та й “часто бачити” не означає бути “приятелями”, а робити комусь зауваження, що він “тільки “про війну говорив”, а треба “говорити про мир”, не означає потрапити під його вплив⁶⁰. Останнє вказує скоріше на пацифізм М. Шипшенкс і несприйняття нею насильницьких дій загалом, будь-то українська саботажна акція чи польська пацифікація. Не зовсім слušним є й другий закид. Серед польських (на додачу до українських) співрозмовниць М. Шипшенкс дійсно були майже виключно опозиційні до режиму санації діячки. Але пояснення цього чийсь злим умислом сильно звужує дослідницьку перспективу, щонайменше ігноруючи атмосферу цензури та поляризацію в тогочасному польському суспільстві, спричинені наступом пілсудчиків на громадянські права і свободи, особливо в східних воєводствах Польщі⁶¹. Та й що заважало дружині президента Міхаліні Мосціцькій під час особистої зустрічі з М. Шипшенкс спокійно спростувати отримані тою раніше відомості, замість того, щоб радити британці турбуватися краще долею ірландців або погрожувавши відправкою польських парламентарів до Індії, як це робила польська преса.

⁶⁰ Олекса Бойків, “Моя співпраця з полковником,” у *Євген Коновалець та його доба*. (Мюнхен: Видавництво Фондації ім. Є. Коновальця, 1974), 648 Так само не залежала від ОУН Національна рада українських жінок у Празі, чий президент Софія Русова представляла наддніпрянську еміграцію і офіційною реакцією на чію скаргу стала *fact-finding mission* Міжнародної жіночої ліги в особі М. Шипшенкс та австрійки Гелени Опенгеймер (Gertrude Bussey and Margaret Tims, *Pioneers for Peace. Women's International League for Peace and Freedom, 1919–1965*. (Oxford: Alden Press, 1980), 105).

⁶¹ Хоча декрети президента Ігнація Мосціцького про покарання редакцій газет і журналів за поширення неправдивих відомостей, а також тих, що можуть збудити суспільний неспокій і були відхилені сеймом, це не заважало адміністрації і судам втручатися у діяльність преси (Włodzimierz Bonusiak, *Druga Rzeczpospolita (1918–1939)*. (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011), 131–132). Мало хто за таких умов міг наважитися на обговорення політичних тем, тим більше з іноземкою.

Не дивно, що у Форин Оффіс звіт М. Шипшенкс за підсумками поїздки визнали загалом об'єктивним і вирішили підтримати авторку, коли на неї посилалися звинувачення в антипольській пропаганді, багато в чому тотожні закидам А. Земби⁶². Працівники і політичне керівництво відомства були в цьому напрочуд одностайні. “Я упевнений”, занотував Л. Колльєр з приводу зроблених М. Шипшенкс роз'яснень на ім'я А. Гендерсона, що вона

“ [...] щиро марить як безпекою Польщі, так і допомогою меншинам; і, зважаючи на лайку, яка лунає на адресу її друзів з боку журналістів на зразок П. Гілейра Беллока, котрі (з сектантських міркувань, абсолютно не пов'язаних з усіма “за” і “проти” даної справи) є “більш польськими, ніж поляки”, вона заслуговує якогось невеликого заохочення”⁶³.

Роль останнього мало відіграти послання, відправлене їй за підписом Г. Далтона:

“П. Гендерсон попросив мене підтвердити одержання вашого листа від 20 лютого (1931 р. – Р. С.) і запевнити вас, що він цілковито усвідомлює той факт, що цікавий і важливий звіт про події в Східній Галичині, примірник якого ви люб'язно надали йому, жодним чином не був інспірований антипольською чи проукраїнською упередженістю. [...] Це справді суттєво, раз ми хочемо в нашій країні здійснювати прогресивний і корисний вплив на європейські справи, щоб ми залишалися цілком безсторонніми до різних держав і навіть до більшостей і меншин у цих державах”⁶⁴.

Коли знайти німецький чи український “націоналістичний слід у діях британських критиків пацифікації не видається можливим, А. Земба дорікає їм проросійською чи навіть прорадянською настановою. Начебто саме з цих міркувань вони так голосно засуджували утиски українців у Польщі, сподіваючись у підсумку на об'єднання українських земель під зверхністю Москви. Не уникнула подібних підозр і М. Шипшенкс, хоча чи не найбільше у книзі від них терпить інший речник українського питання у Великій Британії, вчений і громадський діяч Роберт Вільям Сітон-Вотсон. Біографічний екскурс про нього зосереджується здебільшого на подіях Першої світової війни, коли він припинив співпрацю з Польським інформаційним комітетом у Лондоні через намір того вдатися до незалежницької агітації (с. 562–563). Для А. Земби цього виявляється достатнім, аби в уже звичній для себе манері зарахувати Р. В. Сітон-Вотсона до заклятих недругів польської незалежності, хоча, за аб-

⁶² М. Шипшенкс не просто передала звіт про свою поїздку до Польщі, а й особисто відвідала Форин Оффіс, залишивши там щонайкращі враження. Особистий секретар А. Гендерсона Філіп Ноел-Бейкер визначив її як “урівноважену особу, яка, мушу також сказати, виходячи з того досвіду, що в мене, більш, ніж просто розсудлива” (Noel Baker's minute in Sheepshanks to Henderson, 3 January 1931, TNA, FO 371/15572). Не дивно, що і він, і Л. Колльєр вважали, що інформація М. Шипшенкс заслуговує серйозної уваги (Collier's minute in Ibid.).

⁶³ Collier's minute in Sheepshanks to Henderson, 23 February 1931, TNA, FO 371/15572.

⁶⁴ Dalton's letter in Sheepshanks to Henderson, 23 February 1931, TNA, FO 371/15572.

солютно слухним зауваженням Нормана Дейвіса, то було непросте рішення британського громадянина, а не польського антагоніста чи російського симпатика, зумовлене неможливістю в час війни відкрито обстоювати розтин британського союзника, яким тоді була Російська імперія⁶⁵. Що в подальшому цінність польської незалежності для Р. В. Сітон-Вотсона не підлягала сумніву свідчить його солідарність із тими авторами, які вважали, що “послуги, зроблені Польщею Європі в 1920 році, не отримали належного визнання”. Правда, на відміну від них, “відсування східного кордону якомога далі від справжньої польської території” ніколи не ототожнювалося у нього з цією незалежністю, лише з “націоналістичним апетитом”⁶⁶.

Схильність А. Земби до підміни джерел задля обґрунтування потрібних висновків стає ще помітнішою в його оцінках ставлення Р. В. Сітон-Вотсона до українців. Він навіть не намагається надати слово самому британцеві, у публікаціях якого українське питання неодноразово згадується “як найбільше невіршене національне питання в Європі”⁶⁷, пропонуючи натомість “реконструкцію” його поглядів на основі ... публіцистики В. Панейка. Маніпулятивність такого підходу очевидна, тим більше, що автор, схоже, не завдає собі клопоту ознайомитися навіть із текстами українця, до яких апелює. Стверджується, наприклад, що в 1922 році той перебував у “ближчих відносинах” із Р. В. Сітон-Вотсоном і саме спілкуванню з ним завдячував “своїми ідеями про Східну Європу, об’єднану під егідою Росії” (с. 563). Це начебто засвідчує їхня переписка, зібрана в особистому фонді британського вченого. Однак жодної інформації, яка підтверджувала б такі здогади, там немає. Єдине, до чого Р. В. Сітон-Вотсон закликав свого українського кореспондента, це толерантно ставитися до Польщі. На цьому він спеціально наголошував, коли запрошував В. Панейка дописувати до *The Slavonic Review*:

“Мушу лишень підкреслити одну річ. Стаття не повинна полемізувати проти поляків: на мою думку це взагалі не потрібно, бо факти говорять самі за себе. Отож, вимагається якомога більша стриманість у цьому питанні: бо, з одного боку, мої колеги і я покладаємо вагу на тісні духовні зв’язки з Польщею, а, з іншого боку, ми не можемо допускати сюди полемічні статті”⁶⁸.

⁶⁵ Norman Davies, “The Poles in Great Britain, 1914–1919,” *The Slavonic and East European Review* 50, no. 118 (1972): 73.

⁶⁶ R. W. Seton-Watson, [Book review] “Poland, 1914–1931. By Robert Machray. London: George Allen and Unwin, Ltd., 1932. 15s net. 447 pages, 8 illustrations and sketch-map,” *The Slavonic and East European Review* 10 (1931/1932): 726.

⁶⁷ R. W. Seton-Watson, “The Problem of Revision and the Slav World,” *The Slavonic and East European Review* 12 (1933/1934): 28; Idem., “The Question of Minorities,” *Ibid.* 14 (1935/1936): 79; Idem., *Britain and the Dictators: A Survey of Post-War British Policy*. (New York: The MacMillan Company, Cambridge: At the University Press, 1938), 331.

⁶⁸ Seton-Watson and Paneyko, 24. Marz 1923, University College of London, School of Slavonic and East European Studies Library (далі – SSEESL), Seton-Watson Collection (далі – SEW) /11/3/3. Лист В. Панейка, який започаткував переписку, містить прохання до Р. В. Сітон-Вотсона поклопотати

Аналогічне використання знаходить і цикл статей В. Панейка “Кілька листів із Англії”, які А. Земба також заледве чи читав, бо називає їх “Листи з Лондону”⁶⁹. В переказаній тут пораді анонімного “оксфордського професора”, що “ви з крихіткою здорового розуму й державного змислу можете і свою соборність здійснити, і повну самостійність досягнути, і союз з рівно самостійною Московщиною розбудувати – для збереження, вивінування і захищування спільної Імперії”⁷⁰, він убачає ніщо інше, як результат послання Р. В. Сітон-Вотсона і його “вчених приятелів” українцям у Польщі. Насправді таку пораду міг давати (якщо взагалі давав, бо критики запідозрили в “Листах” запозичення з паризьких російських *Последних Новостей*) професор міжнародних відносин Оксфорда Альфред Екгард Ціммерн, якому, на жаль, у дослідженні А. Земби взагалі не знайшлося місця⁷¹. Р. В. Сітон-Вотсон же, за словами В. Панейка, лише застерігав українців від “загорілости в тісно простірному думанні”⁷². І не тільки їх, додамо, а й своїх колег, як наприклад Б. Пейрза, через

перед Томашем Масариком чи Едвардом Бенешем щодо призначення його на кафедру історії журналістики у створюваній при Празькому університеті “вищій школі університетського рівня з українською мовою викладання” (Panyuko an Seton-Watson, 2. Oktober 1922, Ibid.). У заключному листі, теж авторства В. Панейка, передається подяка за турботу – Р. В. Сітон-Вотсон порушив це питання у розмові з чеськими дипломатами в Лондоні – та висловлюється жаль, що призначення не відбулося: “Чеські кола в Празі виявились дуже прихильними до мене, і це, звичайно, не їхня провина, коли моє подання на габілітацію безнадійно застрягло в українському професорському колегіумі, а саме, як мені пояснив ректор – з політичних причин: моя федералістська точка зору, яку я висловив у моїх “Сполучених Штатах Східної Європи”, на даний час не знаходить відгуку при нашому націоналізмі, який знаходить собі вихід у русофобії і полонофобії одночасно”. Тут же В. Панейко погодився із пропозицією написати статтю до *The Slavonic Review* та повністю підтримав вимогу щодо її аполітичності (Panyuko an Seton-Watson, 12. April 1923, Ibid.). Де тут А. Земба побачив у Р. В. Сітон-Вотсона заохочення українського емігранта в його проросійській настанові чи якусь неприязнь стосовно поляків залишається загадкою.

⁶⁹ Назву “Кілька листів з Лондону” знаходимо у листі Миколи Троцького (Троцький до Макогіна, 14 сепня 1932, PIA SM, Kol. 433/13, арк. 8). Насправді: В(асиль). П(анейко), “Кілька листів із Англії,” *Діло*, 9, 10, 11, 12 серпня 1932.

⁷⁰ В(асиль). П(анейко), “Кілька листів із Англії,” *Діло*, 9 серпня 1932.

⁷¹ Василь Панейко, “Відгомін листів з Англії. Д-р Василь Панейко у власній обороні,” *Діло*, 9 жовтня 1932. Як виходець зі сім’ї мігрантів з континенту, А. Ціммерн вільно володів німецькою мовою і добре знався на центральноєвропейських реаліях. З Р. В. Сітон-Вотсоном його також зближувало навчання у Вінчестері і Нью Коледжі Оксфорда, який він завершив двома роками раніше від шотландця. У другій половині 1920-х років цей визначний британський вчений-міжнародник мешкав здебільшого у Парижі і Женеві, де міг познайомитися з В. Панейком, а викладені в книзі “Третя Британська імперія” (Alfred Zimmern, *The Third British Empire: Being a Course of Lectures Delivered at Columbia University New York*. (London: Humphrey Milford, Oxford: Oxford University Press, 1926) ідеї про перетворення Британської імперії на Співдружність, що бачилася йому взірцем інтернаціоналізму, могли слугувати основою для “порад” українцям. У 1930 році А. Ціммерн був призначений першим Монтегю Бартоном професором міжнародних відносин в Університеті Оксфорда (J. D. B. Miller, “The Commonwealth and the World Order: the Zimmern Vision and After,” *Journal of Imperial and Commonwealth History* 8 (1979/1980): 159–174; Jeanne Morefield, *Covenants without Swords: Idealist Liberalism and the Spirit of Empire*. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), 136–174; Mark Mazower, *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009), 66–103).

⁷² В(асиль). П(анейко), “Кілька листів із Англії,” *Діло*, 9 серпня 1932.

його “непохитну відданість лише одній (російській. – Р. С.) стороні українського питання”⁷³. Сам же британець вважав справу об’єднання українських земель надзвичайно “делікатною”, заторкуючою інтереси всієї Європи, а без одночасного здобуття українцями права на вільний національний розвиток маловартісною. “Лише усвідомлення того, що в Радянській Україні умови ще гірші, – пояснював він, – стримало національне невдоволення в Східній Галичині. Але тристороння суперечка між поляком, українцем і великоросом тільки відкладена, а жодним чином не вирішена”⁷⁴. Не вирішилася вона в розумінні Р. В. Сітон-Вотсоном українських інтересів і після включення всіх українських земель до складу СРСР у 1945 р., коли українське питання, за його словами, опинилося “навіть далі від розв’язку, ніж перед двома Великими війнами”⁷⁵.

Звичайно, можна сперечатися про місце і роль Р. В. Сітон-Вотсона в організації українського лобі у Великій Британії, але називати його “найслабшою ланкою” значить не помічати його підпису під петиціями та відозвами на захист українства, незмінних підтримки і порад, які він надавав членам Українського бюро в їхніх пропагандистських акціях, чи навіть ініціювання деяких із них, як випливає з його листа С. Лестрейндж Мелоуну:

“Відколи ви востаннє написали мені, події в Женеві у справі польських меншин переконують мене, що настав час для нової спроби утовкмачити нашій громадськості небезпеки українського питання; і, пам’ятаючи успіх, з яким ви “залучили” держсекретаря минулого року, я схильний сподіватися, що ви можете спробувати ще щось у подібному напрямку”⁷⁶.

Надуману є й теза про вимушений характер співпраці Українського бюро з “офіційним авторитетом, пов’язаним із британськими урядом і розвідкою”⁷⁷. Нічим подібним Р. В. Сітон-Вотсон тоді похвалитися не міг, тим більше в українських справах. Навпаки, незалежність вченого у судженнях і діях не раз викликали роздратування у Форин Оффіс, створюючи йому репутацію “твор-

⁷³ R. W. Seton-Watson, “Bernard Pares,” *The Slavonic and East European Review* 28 (1949/1950): 30. Українське питання було чи не єдиним, що розділяло двох давніх приятелів і колег по Школі слов’янських і східноєвропейських студій.

⁷⁴ R. W. Seton-Watson, *Britain and the Dictators*, 331.

⁷⁵ R. W. Seton-Watson, “Bernard Pares,” 30.

⁷⁶ Seton-Watson to Malone, 17 September 1934, *PLaSM*, Kol. 433/333

⁷⁷ У жодному із сотень і сотень листів “таємної і приватної” переписки В. Кисілевського з Я. Макогіном немає навіть натяку на вимушеність співпраці із Р. В. Сітон-Вотсоном. Навпаки, відчувається їхній пієтет перед британцем. “Я держу тісний контакт з проф. Сітон-Вотсоном, який знов зі своєї сторони найкраще поінформований що діється в Форейн Офісі та що нового в [...] українській політиці”, – зізнавався В. Кисілевський (Кисілевський до Макогіна, 28 лютого 1934, *PLaSM*, Kol. 433/6, арк. 44), а Я. Макогін зі свого боку, інструкував його: “Покликанням на Ваш лист до п. Івана Береза з 3 березня хочу зілюструвати “важність” чи “меншважність” справ. Без сумніву – відповіді на такий лист добре, вислати копії англ. часописів теж добре, але на мою думку розмова скажім із Сітон-Вотсоном є куди важніша. Ось як розумію я справи “важніші” та мій зворот “звертати більше уваги на такі справи, полишаючи меншважні на боці” (Макогін до Кисілевського, 16 березня 1936, *Ibid.*, Kol. 433/8, арк. 57).

ця проблем” в очах чиновників відомства⁷⁸. Саме ця незалежність, а не одкровення В. Панейка, робила професора незручним виконавцем і в лобістських схемах Я. Макогіна. А. Земба ж просто абсолютизував оцінку “Листів” одним із агентів останнього, Миколою Троцьким, демонструючи небажання в руслі своєї ідеологічної конструкції визнавати щире зацікавлення українським питанням у жодного з британців.

Висновкова конструкція

У заключному розділі А. Земба відверто захоплюється “звитягою” Польщі в “попацифікаційній баталії” на міжнародній арені. Для нього не підлягає сумніву негативний для противників Польщі результат інформаційно-політичного протистояння між нею та українцями, бо “дипломатичний і пропагандистський апарат атакваної держави був змушений до чималих і коштовних зусиль, але зумів переконливо показати закордону малознані риси Галичини” (с. 680). Якщо під “звитягою” розуміти схвалений Радою Ліги Націй 30 січня 1932 р. звіт про українські петиції японського делегата Наотаке Сато, що фактично виправдовував пацифікаційну акцію польського уряду і не передбачав жодної компенсації постраждалим, не кажучи вже про якусь зміну в управлінні краєм, то Варшава її, звісна річ, здобула. Більше того, перші три параграфи звіту про “фальшиві й обманливі твердження” та “терористичну і революційну кампанію” з боку “певних українських націоналістичних організацій”, разом із не згаданим німецьким запліччям, треба думати, і були тими “малознаними рисами”, які, на думку А. Земби, “переконливо” переважили українські скарги⁷⁹.

Форин Офіс, утім, мав інше пояснення тому, що відбулося в Женеві. Ані на мить не сумніваючись у слушності своєї позиції, спрямованої на виправлення становища українців у Польщі, чиновники відомства не просто здивувалися рішенню Ради Ліги Націй, а й угледіли в ньому польські інтриги. Від В. Г. Монтегю Поллока не сховалося, що

⁷⁸ Вряди-годи, відвідуючи в 1920-х роках країни Центральної чи Південно-Східної Європи, Р. В. Сітон-Вотсон надсилав свої враження про тамтешню політичну ситуацію до Форин Оффіс, чи навіть особисто заходив туди, але робив це завжди з власної ініціативи і ніколи за дорученням відомства. Інколи про його візити, як і передану інформацію чи політичні репортажі, відгукувалися позитивно (Rattigan to Curzon, 8 July 1920, TNA, FO 371/4691; Leeper’s minute, 28 July 1920, TNA, FO 371/4891; Dering to Curzon, 13 November 1922, TNA, FO 371/7691; Young to Curzon, 24 April 1923, TNA, FO 371/8845), але траплялося і навпаки. Наприклад, британський посланник у Белграді Сер Олбан Йонг запевняв своє керівництво, що “не заохочував п. Сітон Вотсона іти цим небезпечним шляхом”, маючи на увазі спроби того вивідати ставлення держав Малої Антанти до можливої фінансової кризи в Угорщині у 1923 році (Young to Curzon, 30 April 1923, TNA, FO 371/8846), а голова Центрального департаменту Форин Оффіс Майлз Веддіборн Лемпсон був навіть жорсткішим: “Втручання п. Сітон Вотсона в угорську внутрішню політику є неймовірно шкідливим, і єдине питання, наскільки нам слід бути обачними, говорячи йому про це. Особисто я схилиюся до того, щоб не особливо люб’язничати, а доручити серу О. Йонгу чіткою мовою застерегти його, що він накличе на себе серйозне невдоволення Уряду Його Величності, якщо діятиме так, як він очевидно збирається робити” (Lampson’s minute in Young to Curzon, 24 April 1923, TNA, FO 371/8845).

⁷⁹ League of Nations, Minutes of Council meeting, 30 January 1932, TNA, FO 371/16303.

“Цей дивовижний звіт розглядає майже виключно аргументи, надані польським урядом. Самі петиції викладені на перших кількох сторінках. Висновки (дивись сторінки від 16 до кінця), за винятком одного чи двох речень в параграфі 4, могли бути складені самим польським представником”⁸⁰.

Л. Колльер допускав, що “хтось у Секретаріаті Ліги сфабрикував цей звіт”⁸¹ і підсунув його легковірному японському делегату, тоді як щойно призначений парламентський заступник держсекретаря закордонних справ Антоні Іден вважав зроблені там висновки “надзвичайно непереконливими” і висловлював упевненість, що “Ліга звичайно мала зробити щось більше, аніж це погано викладене резюме польських аргументів”⁸². Згодом пристрасті охололи. Та навіть через кілька місяців А. Кадоган і Г. Сеймур все ще відчували гіркоту від такого здавалося б несправедливого рішення, виправдовуючись тим, що з лютого 1931 року і так не надходило нових українських скарг, а Рада Ліги Націй у будь-якому разі була безсилою примусити Польщу краще ставитися до її національних меншин⁸³.

У книзі взагалі не згадано британську реакцію, хоча її характер робить питання про те, чи вичерпувало заключне рішення Ради Ліги Націй усі результати інформаційно-політичного протистояння між Польською державою та її українською меншиною на міжнародній арені, далеко не риторичним. Поза увагою А. Земби, зокрема, залишилася проблема тяглості зовнішніх іміджів, що їх сторони конфлікту розвинули одна про одну в ході “попацифікаційної баталії”. Натомість американські теоретики Кеннет Боулдінг і Роберт Джарвіс особливо наголошують важливість того, як нація уявляє себе та інші суб’єкти, що творять її міжнародне оточення⁸⁴. Ця важливість впливає зі зумовленості стратегічних політичних відповідей процесами когнітивного сприйняття відносин усередині міжнародної системи та витвореними у підсумку уявними образами⁸⁵. Останні визначаються історичним досвідом взаємин, інтересами,

⁸⁰ Montague Pollock’s minute in League of Nations, Yoshizawa to Council of League of Nations, 29 January 1932, TNA, FO 371/16303.

⁸¹ Collier’s minute in League of Nations, Yoshizawa to Council of League of Nations, 29 January 1932, TNA, FO 371/16303. Німецькі дипломати були категоричнішими і вважали, що у випадку німецьких скарг на голову японської місії до Ліги Націй Н. Саго безперечно вплинули поляки, тим більше, що перед тим він служив у Польщі (*Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1918–1945. Serie B: 1925–1933. Band XVI, 314–315*).

⁸² Eden’s minute in League of Nations, Yoshizawa to Council of League of Nations, 29 January 1932, TNA, FO 371/16303.

⁸³ Cadogan’s minute in League of Nations, Yoshizawa to Council of League of Nations, 29 January 1932, TNA, FO 371/16303; Seymour’s minute in *Ibid*.

⁸⁴ K. E. Boulding, “National Images and International Systems,” *The Journal of Conflict Resolution* 3, no. 2 (1959): 120–131; Robert Jervis, *The Logic of Images in International Relations*. (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1970); і Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*. (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1976).

⁸⁵ Тобто іміджева теорія є теорією прийняття стратегічних рішень, що ідентифікує основні оцінки, які визначають міжнародні іміджі чи стереотипи, а з ними і вибір міжнародних політик

цінностями, навіть емоційними відчуттями від дій іншої сторони (такими, як відгуки співробітників Форин Офіс на ухвалу Ради Ліги Націй). Вчені їх часто ігнорують або спрощують, але вони завжди присутні в міжнародних відносинах через суб'єктивну природу рішень, які там приймаються⁸⁶. Тому навіть короткий огляд “попацифікаційних” уявлень, сформованих у Великій Британії польськими дипломатами й українськими лобістами, був би куди до-речнішим як підсумок книги за розгорнуту автором на її заключних сторінках полеміку з ліберальною історіографією щодо причин і наслідків “пацифіка-ції”. Спробуємо це продемонструвати⁸⁷.

Попри часом відверту недолугість, польська пропаганда в Лондоні не залишилася зовсім без здобутків⁸⁸. Визнане недоречним при розгляді українських скарг, “припущення про намагання узгодити дії між німецькою та українською меншинами в Польщі” видалося “цікавим” співробітникові Північного департаменту Дж. В. Перовну, тоді як Г. Далтон вважав “дуже ймовірним, що польські заяви не є зовсім неправдивими”⁸⁹. І хоча обоє погоджувалися з пробле-матичністю остаточного доведення чи спростування польських “викриттів”, у довготерміновій перспективі невизначеність “німецького зв'язку” грала проти українських вимог, посилюючи настороженість Лондона. Куди реальніший ви-гляд мали повідомлення про “терористичний” характер українського руху, тим більше, що підстав для них на початку 1930-х років не бракувало. Навіть без польської пропаганди британський представник у Раді Ліги Націй Лорд Се-

---

(Richard Cottam, *Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study*. (Pittsburgh, Penn.: University of Pittsburgh Press, 1977); Richard K. Herrmann and Michael P. Fischerkeller, “Beyond the enemy image and spiral model: cognitive-strategic research after the cold war,” *International Organizations* 49, no. 3 (1995): 415–450; Michele G. Alexander, Shana Levin, P. J. Henry, “Image Theory, Social Identity, and Social Dominance: Structural Characteristics and Individual Motives Underlying International Images,” *Political Psychology* 26, no. 1 (2005): 27–45).

⁸⁶ Alexandra Gallovcova, “Enemies of Rationality, Mirrors of Intent? The Role of Images in International Relations, Part I?” *Strife Journal* 3 (2014): 21–27).

⁸⁷ Відповідно до поділу К. Боулдінгом осіб, які причетні до формування у себе вдома уявлень про інші нації, на невелику групу людей влади та решту суспільства (К. Е. Boulding, “National Images and International Systems,” 121–122) вплив польських і українських заяв слід розглядати в стосунку Форин Офіс – британські експертні кола, зацікавлені долею українців.

⁸⁸ Одним із її найбільших промахів стало видання безпосередньо польським посольством у Лондоні інформаційного бюлетеня, покликаного виправити “помилки і неправдиві заяви” про Польщу ліберального часопису *Manchester Guardian*. Це був ризикований хід, оскільки посольство таким чином наражало себе на звинувачення у зловживанні дипломатичним імунітетом в атаках на британську газету. Після виходу дев'яти випусків, які просто спростовували те, що з'являлося у відповідному ранковому номері *Manchester Guardian*, прес-аташе посольства Францішек Чарномський припинив видання (Czarnomski do A. L. Easterman, 17 grudnia 1930, Archiwum Akt Nowych (далі – AAN), Polska ambasada w Londynie, sygn. 962). Цікаво, що радник німецького посольства у Лондоні граф Альбрехт фон Бернсторф навіть рекомендував обмежити власні пропагандистські зусилля у Великій Британії на фоні масштабної кампанії з боку поляків та інших народів, вважаючи, що це піде тільки на користь його державі (*Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1918–1945*. Serie B: 1925–1933. Band XVI, 249–252).

⁸⁹ Dalton's minute in Rumbold to Henderson, 5 January 1931, TNA, FO 371/15572

сіл у відповідь на пропозиції одного з лобістів задоволення українських скарг Карлайла Ейлмера Макартні висловив жаль, що вони не були зроблені до того, як “уся ситуація знову ускладнилася вбивством Голувки”. Знавці українських справ, звичайно, проводили різницю між відповідальною за замах ОУН і рештою політичних сил, та нові акції, зокрема вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького в 1935 році, неминуче мали створювати серед британців враження посилення позицій радикалів в українському середовищі⁹⁰.

Парадоксально, але дискредитація українських скарг ніяк не впливала на покращення міжнародного іміджу самого санаційного режиму. Від нього чекали насамперед виправлення ситуації, а не виправдання насилля над політичними опонентами їхніми підступами. Давній прихильник Польщі Рекс Ліпер прямо вказував на це у приватному листі до вже згаданого нами не менш пропольськи налаштованого генерального консула Великої Британії у Варшаві Ф. Сейвері. На думку тодішнього помічника голови Департаменту новин, поляки самі собі завдали величезної шкоди через пацифікацію, ув'язнення опозиції в Бресті та поводження з німецькою меншиною у Верхній Сілезії:

“Відбуваючись одночасно, ці три групи зловживань твердо переконали більшість людей тут (не тільки Manchester Guardian), що теперішній режим у Польщі є лише напівцивілізованим. Немає сенсу намагатися захищати те, що вони зробили. Вони мали чесно визнати це. А так їх лише вважають брехунами”⁹¹.

А. Земба зрештою також визнає поширення цих настроїв, але ставиться до них дещо зверхньо, вважаючи тимчасовими.

На наше тверде переконання, переможців в інформаційно-пропагандистських битвах не буває. Можливий лише тактичний успіх, з досягненням якого витворювані суперниками один про одного негативні наративи не зникають, а продовжують латентно існувати в суспільній свідомості, час від часу проявляючись. Не стала винятком і дана ситуація. Хоча скарги на пацифікацію були відхилені майже через півтора року після того, як відбулися події, що їх спричинили, неприємний осад, тим не менше, залишився.

З одного боку, у подальшому більшість спроб українських лобістів пояснити міжнародній спільноті, зокрема британським дипломатам, необхідність автономії для українців у Польщі чи просто захистити їхні права сприймалися як звичайна пропаганда. І стосувалося це не тільки бюлетенів Українського бюро, які регулярно надходили до Форин Оффіс, але не отримували там колишньої уваги⁹². Скептично сприймалися навіть заяви партійних лідерів.

⁹⁰ За словами В. Кисілевського, Р. В. Сітон-Вотсон навідріз відмовлявся говорити з “терористами” (Martynowych, “A Ukrainian Canadian in London,” 279).

⁹¹ Savery do Lipskiego z dodatkiem: list (bez daty) Leepera do Savery, 21 lutego 1931, AAN, Polska ambasada w Berlinie, sygn. 3971. Підкреслення в оригіналі.

⁹² Тепер зміст бюлетенів розбивався на параграфи відповідно до департаментів, яких стосувалася та чи інша інформація (Північний департамент вивчав абзаци стосовно українських земель у складі СРСР, Центральний – Польщі і Чехословаччини, Південний – Румунії), але

Важко сказати, для прикладу, що пам'ятав співробітник Центрального департаменту Річард Ленгфорд Спейт про характер і зміст українських скарг до Ліги Націй на початку 1930-х років (тоді він служив третім секретарем у посольстві в Будапешті і повернувся до Форин Оффіс щойно 1933 року), але, ознайомившись із промовою голови УНДО Василя Мудрого на засіданні Центрального комітету партії, висловив пораду, що “українська пропаганда була б значно ефективнішою, якби не була такою велеречивою”⁹³.

З іншого боку, у зовнішньополітичному відомстві Великої Британії продовжував жити спогад про труднощі, з якими тоді зіткнулася польська влада у відносинах з українською меншиною. Коли в 1935 році між його чиновниками вчергове спалахнула дискусія про становище українців у Польщі, викликана памфлетом Англо-українського комітету, Л. Колльєр одразу пригадав, що

“Коли Північний департамент займався Польщею, ми мали обширну кореспонденцію про Українське питання в цій країні (в 1931 році. – Р. С.), яка, на мій погляд, аж ніяк не залишила враження, що українці там були задоволені чи до них ставилися справедливо. З тих документів, які я бачив відтоді, я роблю висновок, що їхнє становище покращилося, але в Польщі все ще залишається серйозна Українська проблема”⁹⁴.

Ще через два роки Форин Оффіс отримав звіт про Польщу, підготовлений експертним середовищем Королівського інституту міжнародних відносин у Чатем Гауз. Звіт складався з двох нерівних частин – перша (53 сторінки) охоплювала різні сторони життя Польщі, а друга (7 сторінок) стосувалася виключно становища української меншини. Експерти відзначали погіршення українсько-польських відносин на місцевому рівні, “де атмосфера підозрливості і люті відіграє можливо більшу роль, ніж реальні приводи для скарг”. Брутальність окремих чиновників і акти тероризму та підпалів ще більше ускладнювали ситуацію, що, на думку авторів, “не дозволяє сподіватися на можливість розумного вирішення українського питання”. Загалом звіт отримав доволі схвальні відгуки від співробітників Центрального департаменту. Але на українську частину документа вони ніяк не відреагували, швидше за все погоджуючись із зробленими там висновками⁹⁵.

дедали частіше зазначалося, що тією чи іншою інформацією департаменти вже володіють, або вона перебільшена (Ukrainian Bureau to Foreign Office, 24 May 1938, TNA, FO 371/21805).

⁹³ Speight's minute in Kisilewsky to Strang, 12 May 1939, TNA, FO 371/23138.

⁹⁴ Collier's minute in Anglo-Ukrainian Committee to Foreign Office, TNA, FO 371/19455. В 1933 році в результаті внутрішньої реорганізації Форин Оффіс, що відображала нову ситуацію в Європі і зростання німецької загрози, відповідальним за польські справи визначено Центральный департамент, компетенція якого також охоплювала Німеччину, тоді як СРСР залишився у віданні Північного департаменту на чолі з Л. Колльєром (John Tilley and Stephen Gaselee, *The Foreign Office*. (London & New York: G. P. Putnam's Sons Ltd., 1933), 263; Thomas Harry Keene, “The Foreign Office and the Making of British Foreign Policy, 1929–1935,” 49).

⁹⁵ Matthews to Eden, 15 December 1937, TNA, FO 371/20760.

1930 рік став своєрідною точкою відліку українсько-польських відносин в уяві британців. На жаль, ця точка асоціювалася у них не зі співпрацею чи мирним співіснуванням двох народів, а з конфліктом і взаємною недовірою. До такого результату, поза всяким сумнівом, спричинилася насамперед українська петиційна кампанія початку 1930-х років. Але “чималі і коштовні зусилля дипломатичного і пропагандистського апарату атакованої держави” з метою “переконаливо показати закордону малознані риси Галичини” аж ніяк не спряли виправленню подібних уявлень. Хіба, що такі уявлення відповідали інтересам Польщі. Не змогли їх переламати і спроби порозуміння ближче до середини 1930-х років, не в останню чергу через відсутність хоча б половини тих насправді титанічних лобістських зусиль, які докладалися українцями і поляками на Британських островах перед тим⁹⁶. Як наслідок, “пацифікаційний” наратив став одним із “скелетів у шафі”, що змушував британців комплексувати на переговорах з СРСР стосовно приналежності західноукраїнських земель під час Другої світової війни⁹⁷. Але це вже окрема історія.

Заключні зауваги

Поява українського питання в суспільному і чиновницькому дискурсі у Великій Британії, як і його обговорення в Лізі Націй не стали наслідком зусиль якоїсь однієї сили чи навіть групи сил. Лобіювання для України було надзвичайно складним і комплексним явищем, у якому знайшли прояв зусилля західноукраїнських політиків посилити свої позиції у відносинах/конфлікті з польською владою, спроби української американської діаспори конвертувати зростаючі фінансові можливості у вплив на українську політику в Європі, намагання політичної еміграції діяти на перетині цих сил, британський ліберальний інтернаціоналізм, пацифізм і гуманітаризм, німецький ревізіонізм і прагнення Польської держави консолідувати свою позицію відносно національних меншин перед обличчям і внутрішніх, і зовнішніх викликів. Врахування усіх їх має привести до написання нового наративу міжнародної історії Європи у 1918–1939 рр.

Книга А. Земби залишилася десь на півдорозі до створення такого наративу, запропонувавши новий формат дослідження, але наповнивши його старим змістом. Разом із тим, вона встановлює чіткі червоні лінії для майбутніх авторів, засвідчуючи, з одного боку, безперспективність будь-яких

⁹⁶ До таких поодиноких спроб представити українство як лояльне до Польської держави Р. Спейт схоже відніс переданий у Центральний департамент В. Кисілевським англомовний переклад уже згаданої промови В. Мудрого (Speight's minute in Kisilewsky to Strang, 12 May 1939, TNA, FO 371/23138).

⁹⁷ У відповідь на один із меморандумів Форин Оффіс 1944 року, який обґрунтовував доцільність залишити Польщі принаймні Львів, голова підрозділу у справах СРСР Дослідницького департаменту Форин Оффіс бригадир Ерік Скейф припустив, що в такому разі “нам знову перекажуть історію “пацифікацій” 1930-х рр., яку буде важко пояснити” (Skaife's minute in Bourdillon to Allen, 26 July 1944, TNA, FO 371/39458).

ідеологічних інтерпретацій, а, з іншого – демонструючи наявність достатнього для подальших досліджень джерельного матеріалу. Відтепер писати історію українського питання в міжвоєнний період без розгляду настанови суспільних структур і владних чинників більшості країн Європи (а для періоду 1930–1932 років передусім Великої Британії) та Північної Америки (Канади і США) буде неактуально, а без консультації архіву Українського бюро в Лондоні – неможливо.

UKRAINIAN LOBBY IN INTERWAR GREAT BRITAIN: THE POLITICS OF HISTORICAL RECONSTRUCTION

Roman SYROTA

Ivan Franko National University of Lviv
Chair of Central and Eastern Europe History,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

This article examines the influence of Ukrainian propagandist strategies, mainly these developed by émigré and West Ukrainian leaders, on British politics and society early in the 1930s, with particular reference to the activities by the Ukrainian Information Bureau in London. It takes as its starting point Ukrainian petitioning campaign to the League of Nations which followed the “Polish pacification” of Eastern Galicia in 1930 and stimulated an American subject of Ukrainian origin, Jakiv Makohin, to establish Ukrainian information centres in London, Geneva and Prague. It takes issue with Polish historian Andrzej Zięba who has argued that leading Ukrainian lobbyists of that time were closely associated with the Ukrainian nationalist movement and obtained their financial support from German governments. This article, on the contrary, argues that Bureau’s efforts to bring the violation of Ukrainian minority rights in Poland to public attention found favour with Conservatives alongside Liberals, Labour supporters and those without any party ties in Britain. It was essentially liberal-internationalist programme of the Second Labour government that prompted Secretary of State Arthur Henderson to aid the beleaguered Ukrainians in the League of Nations.

Key words: Ukrainian question, Great Britain, international politics, League of Nations, Ukrainian Bureau in London, lobbying.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2018

Прийнята до друку 25.11.2018